4 166

Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Jaargang 45 | 2011 | Nr. 1

Verantwoording omslagfoto's en -illustraties

Vooromslag
Detail van 'De overwinning voor Leuven'. Handgekleurde litho, J. Jelgershuis, H.W. Hoogkamer, 1831.
Legermuseum, Delft.

Vooromslag binnenzijde
De kantine in Naarden, 1900. Aquarel van H.M. Krabbé.
Legermuseum, Delft.

Achteromslag
Detail van 'De overwinning voor Hasselt'. Handgekleurde litho, J. Jegershuis, H. Hoogkamer, 1831.
Legermuseum, Delft.

Achteromslag binnenzijde, boven en onder

Boven
'Piepers jassen' (aardappelen schillen). Ansichtkaart van Johannes Nuss & Co.
Legermuseum, Delft.

Onder
Reclamewagen met een oproep om geld te storten voor de verdediging van Den Haag, waarschijnlijk tweede helft van september 1939.
Haags Gemeentearchief.

www.**marsethistoria**.nl

Kwartaalperiodiek van de Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Hoofdredacteur
Drs. Louis Ph. Sloos

Redactiecommissie
Drs. Liesbeth Brama
Drs. Pauline Onderwater
Drs. Anselm van der Peet
Drs. Louis Ph. Sloos

Redactieadres:
Beukenlaan 5, 4731 CD Oudenbosch
T 0165 31 18 45
E louisphsloos@zonnet.nl

Mars et Historia verschijnt in de maanden
februari, mei, september, december.

N.B. Het tijdschrift biedt jaarlijks plaats aan maximaal circa zestien (recensie)artikelen, vier boekrecensies en literatuursignaleringen. De redactie werkt met een jaarplanning die op 1 september wordt vastgesteld. Gelieve daarom uw suggesties/artikelen al vóór de zomer in te leveren.
Kopij in de vorm van kleine berichten voor de respectieve nrs. van de lopende jaargang kan ingeleverd worden op uiterlijk 15 december (voorgaande jaar), 15 maart, 15 juli en 15 oktober.

Aanwijzingen voor het aanleveren van kopij kunt u vinden op de website van de vereniging.
De belangrijkste regels zijn:
- Omvang artikel: 2.000/3.000 woorden, enkele relevante noten toegestaan, bronnen/literatuurlijst.
- Omvang boekrecensieartikel: 2.000/3.000 woorden. Omvang boekbespreking: 800 woorden.
- In principe wordt uitsluitend kopij in elektronische vorm geaccepteerd, bij voorkeur aangeleverd per e-mail, eventuele grote beeldbestanden uitgezonderd.
- Het staat in principe iedereen, ook niet-leden, vrij om in Mars et Historia over aspecten van de Nederlandse militaire geschiedenis te publiceren. De redactie behoudt zich te allen tijde het recht voor bijdragen te redigeren of te weigeren.

Advertenties: 1/4 pagina per jaar (vaste tekst) € 115,-; invoegen drukwerk per keer € 150,- excl. BTW.
Voor meer informatie kunt u zich wenden tot de penningmeester van de vereniging.

Typografie en druk: Pro Patria.com, grafisch bedrijf.

ISSN 0928-5156

Inhoud

Van de voorzitter 2
Drs. Rolf de Winter

Redactioneel 3
Drs. Louis Ph. Sloos

De Franse militaire interventie in de Tiendaagse Veldtocht 4
Drs. Maarten Waterman

Een 'vesting-experience' in een historische omgeving. De toekomstplannen van het Nederlands Vestingmuseum in Naarden. 15
Drs. Corstiaan Prince

Het Nederlandse leger en de revolutiedreiging, 1918-1920 22
Drs. Pauline Onderwater

Vrijwillige luchtafweer, 1938-1940 30
Drs. Wim H.M de Natris

Boekbesprekingen 39

Literatuursignaleringen 41

NL Instituut voor Militaire Historie
Ministerie van Defensie
Alexanderkazerne, gebouw 203
MPC 58 A
Postbus 90701
2509 LS Den Haag

Prijs los nr. € 7,50

Van de voorzitter

Voor u ligt het eerste nummer van *Mars et Historia* in 2011, het jaar waarin wij als militair-historische vereniging ons 45-jarig bestaan zullen vieren. De auteurs en redactie hebben opnieuw hun beste beentje voorgezet om bij u een fraai en gevarieerd tijdschrift op de mat te krijgen. Wij kunnen ons gelukkig prijzen, dat dit steeds weer lukt.

Als u de afleveringen van de afgelopen jaren nog eens doorbladert, dan zult u het vermoedelijk met mij eens zijn dat wij beschikken over een prachtig verenigingsorgaan. Dat is niet alleen de bescheiden mening van het bestuur, ook van leden en 'buitenstaanders' met interesse in militaire geschiedenis krijgen wij geregeld complimenten over ons tijdschrift. Ook dit jaar zal de lezer worden getrakteerd op een gevarieerd palet aan artikelen, recensies en wetenswaardigheden: *noblesse oblige*!

Zoals ik u bij de vorige gelegenheid al meldde, zal er bij de Algemene Ledenvergadering en Ledendag op 7 mei aanstaande in Buren en op de later dit jaar geplande Lustrumtentoonstelling in het Nederlands Vestingmuseum te Naarden aandacht zijn voor ons 9e lustrum. Over de ALV/Ledendag wordt u separaat geïnformeerd, u treft het programma voor die bijeenkomst bij dit blad aan. De 7e mei belooft zeker een interessante dag te worden: de deelnemers worden niet alleen bijgepraat over de laatste ontwikkelingen in het Marechausseemuseum, ook 'serveren' we enkele boeiende lezingen en organiseren wij als vanouds een militaria ruilbeurs. Ergo, voor elk wat wils, schrijf u in en komt dat zien!

In het laatste nummer van vorig jaar berichtte ik u over de Lustrumtentoonstelling die wij in de periode eind juni tot eind september 2011 in Naarden hopen te organiseren. Het Vestingmuseum stelt zijn tijdelijke expositieruimte beschikbaar voor een selectie van de militaria die in het bezit zijn van onze leden. Zo is er dus een unieke gelegenheid enkele objecten uit uw persoonlijke militair-historische verzameling in een professionele tentoonstelling aan een groot publiek te tonen. Indachtig de brede belangstellingsgebieden onder de leden, is de inzet te streven naar een zo gevarieerd mogelijke expositie. Er is plaats voor zowel uniformen, uitrustingsstukken, onderscheidingen, (antieke) wapens, alsook voor opmerkelijke boeken, bijzondere oorkondes en militair-historische documentatie in de breedste zin van het woord.

Na mijn oproep van eind vorig jaar heeft een aantal leden al enthousiast gereageerd en contact opgenomen met onze vicevoorzitter Wil Zaagman. Hij is, zoals u weet, wat betreft de Lustrumtentoonstelling het eerste aanspreekpunt en inventariseert de aanmeldingen. Graag richt ik hiermee nog eens het woord tot onze leden, die tot op heden nog niet hebben gereageerd, maar wel beschikken over objecten, kunstwerken of verzamelingen, die zeker een plekje verdienen in de op stapel staande tentoonstelling. Uw inbreng zal worden geëxposeerd in afgesloten expositieboxen en worden toegelicht met informatie over het object en de verzamelaar. Momenteel onderzoeken wij de mogelijkheden om te komen tot een catalogus, waardoor er na afloop van de Lustrumtentoonstelling een tastbare herinnering blijft bestaan. Er is dus volop reden bij uzelf te raden te gaan en na te denken over uw persoonlijke inbreng. Neem s.v.p. per brief(kaart) of email contact op met Wil Zaagman en geef aan op welke wijze u de komende zomer een bijdrage denkt te kunnen leveren aan het succes van dit evenement. Het gaat daarbij niet zozeer om de kwantiteit van de inbreng, maar eerder om de kwaliteit of de uniekheid van het ten toon te stellen object. Wij hopen op uw zeer gewaardeerde medewerking, het welslagen van de expositie hangt er zonder meer van af!

Rolf de Winter,

Voorzitter.

Redactioneel

Met dit nummer kunnen we het nieuwe jaar meteen beginnen met een aardige tijdreis door de Nederlandse militaire geschiedenis. We gaan eerst helemaal terug naar 1831 om te horen wat de Franse inbreng tijdens de Tiendaagse Veldtocht nu precies inhield. Maarten Waterman geeft hiervan een gedegen analyse. Het leven van de Nederlandse militair bestond overigens niet uitsluitend uit strijd leveren. Zeker na 1831 niet, de koloniën daargelaten. Hoe het leven in een garnizoenstad/vesting er rond 1900 uitzag, en hoe het Vestingmuseum Naarden dat zou willen laten zien aan het publiek, vertelt Corstiaan Prince ons aan de hand van het bekende en prachtige vestingstadje Naarden. Vooral vanuit de lucht gezien is Naarden een juweeltje, en dat dankzij een samenspel tussen militair erfgoed en natuur. Van het vredige Naarden en zijn garnizoen naar de sociale onrust in Nederland in de jaren 1918-1920. Deze onrustige periode ging in Nederland van start met rellen in legerkamp de Harskamp. Een gevaarlijke situatie voor Nederland? Pauline Onderwater gaat er uitgebreid op in. De Tiendaagse Veldtocht, het militaire leven in de negentiende eeuw, het leger en de sociale onrust in Nederland, zijn op zich geen onbekende onderwerpen. Dat Nederland van 1938-1940 een particulier gefinancierde Luchtafweerdienst heeft gekend is nagenoeg onbekend. Auteur Wim de Natris legt in zijn prachtig geïllustreerde artikel uit hoe dat komt. Naast de gebruikelijke vier hoofdartikelen treft u dit keer twee boekbesprekingen aan, over het veelbesproken boek van Dominique Lieven over de Russiche strijd tegen Napoleon, en over een boek over het Lombokkruis, dat ongetwijfeld weer zo'n collectorsitem zal worden. In het volgende nummer onder meer een bijdrage over de Von Sponeck papieren en over de Japanse vijand gezien door de ogen van het Indisch leger! Maar dat is volgende keer, ik wens u nu veel leesplezier toe met dit nummer.

Drs. Louis Ph. Sloos,

Hoofdredacteur.

De Franse militaire interventie in de Tiendaagse Veldtocht

Drs. Maarten Waterman

Inleiding

Na de val van Napoleon voegden de vier grote overwinnaars (Groot-Brittannië, Rusland, Pruisen en Oostenrijk) de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden samen om een buffer te creëren tegen Frankrijk. Op 16 maart 1815 riep Willem van Oranje Nassau, die in 1814 al het voorlopige bestuur had overgenomen van de vier grote mogendheden, zich uitroepen tot koning van dit gebied. Het latere België werd samen met Nederland in staat geacht eventuele Franse agressie noordwaarts het hoofd te bieden. Dit verstandshuwelijk was geen lang leven beschoren. In augustus 1830 leidde een opstand in de Zuidelijke Nederlanden tot de afscheiding van het Zuiden van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Het militaire hoogtepunt van deze opstand was de 'Tiendaagse Veldtocht' in augustus 1831. Het Belgisch/Nederlandse conflict leidde tot een Europese crisis. Het door het Congres van Wenen in 1815 gecreëerde evenwicht in Europa leek aangetast, niet in de laatste plaats omdat tegelijkertijd in Frankrijk de 'Juli Revolutie' gaande was. Tijdens deze revolutie kwam Louis-Philippe d'Orléans op de troon, ten kostte van de autocratische Charles X de Bourbon. Deze 'Juli Revolutie' had een grote invloed op het Franse handelen in de Belgisch/Nederlandse kwestie.

In dit artikel wordt geanalyseerd op welke manier de Franse gezaghebbers het leger als instrument gebruikten tijdens de Tiendaagse Veldtocht teneinde hun politieke doelen te verwezenlijken. Elk land had zijn eigen belangen om hetzij de Noordelijke Nederlanden (Nederland) hetzij de Zuidelijke Nederlanden (België) te steunen. Dit artikel spitst zich toe op de Franse belangen in het conflict. Waarom is het van belang de Franse rol te analyseren? Allereerst omdat Frankrijk nog steeds te kampen had met de naweeën van de Napoleontische oorlogen. Frankrijk, door velen in Europa gewantrouwd als een revolutionaire onruststoker, probeerde een plaats te krijgen in het zogenaamde 'Concert van Europa' als betrouwbare grote mogendheid. In de tweede plaats waren er ideologische overeenkomsten tussen de 'Juli Revolutie' en de Belgische Opstand, en ten derde was Frankrijk het enige land dat tot twee maal toe fysiek in het conflict ingreep.[1] Zonder het directe ingrijpen van de Fransen was het mogelijk geweest dat België de strijd met de Nederlanders had verloren.

De Franse inbreng in de Belgische opstand kent geen grote historiografische belangstelling. De Belgische historicus André Martinet heeft aan het begin van de vorige eeuw een omvangrijk werk geschreven; *Leopold premier et l'intervention française* (Brussel, 1904). Martinet heeft de vele gegevens echter nauwelijks geïnterpreteerd, waardoor dit werk niet meer aan de eisen van de hedendaagse historische wetenschap voldoet. In de contemporaine historiografie heeft alleen de Amerikaanse historicus Peter L. Rosa in zijn dissertatie, *A history of the Belgian Revolution* (Michigan, 1983), serieus aandacht aan dit onderwerp besteed, zonder overigens de Franse militair-operationele geschiedenis nauwkeurig te analyseren. De Rosa legt de nadruk op de algemene militaire geschiedenis van België tussen 1830 en 1832 en de diplomatieke geschiedenis van de Belgische Opstand. Om de blinde vlek van het militair-politieke Franse optreden in te vullen was onderzoek nodig naar de Franse interventies. Een analyse van de brievencorrespondentie tussen de Franse minister van Defensie, maarschalk Nicolas Jean-de-Dieu Soult, en de géneral en chef van het Franse interventieleger, het zogenaamde *Armée du Nord*, generaal Maurice Étienne Gérard uit 1831-1832 biedt hiervoor een uitstekende ingang. Deze brievencorrespondentie wordt bewaard in de *Archives de l'armée de terre* in Vincennes. Aan de hand van deze correspondentie kan een duidelijk beeld geschetst worden van de Franse militaire interventie tijdens de Tiendaagse Veldtocht. Naast de mogelijkheid met deze brievencorrespondentie de militaire bijdrage van de Fransen

[1] Hoewel de Britse *Royal Navy* tijdens het Belgisch/Nederlands geschil de Nederlandse kust blokkeerde, kan hier niet gesproken worden over een militaire interventie. Britse troepen mengden zich in tegenstelling tot de Franse niet actief in het militaire conflict. Geen enkele Britse soldaat zette voet op Nederlands/Belgisch grondgebied .

'La Belgique en 1831 sous la protection de la France'. Spotprent. Litho, circa 1831.
Deze en overige afbeeldingen dit artikel: Legermuseum, Delft.

op operationeel vlak te analyseren, kan er nog een tweede vraag worden beantwoord. In de brievencorrespondentie tussen de 'politicus' Soult (gezien zijn militaire loopbaan in dienst van Napoleon Bonaparte is het moeilijk te stellen dat hij enkel politicus was) en de militair Gérard, kunnen we afleiden welke politieke doelen de Franse regering in dit conflict had.

Frankrijk rond 1830

Hoe stond Frankrijk er anno 1830 voor? In 1830 kampte Frankrijk met een hevige economische crisis, die leidde tot een grote weerstand jegens het autocratische regime van koning Charles X. In juli barstte de bom: Charles werd verjaagd en Louis-Philippe, verwant aan de Bourbons, besteeg de troon. De meeste Fransen (en andere Europeanen) beschouwden Louis-Philippe als een liberaal, hoewel hij dit zelf anders zag. Het feit dat hij in ieder geval liberaler was dan zijn voorganger plaatste hem in een lastige situatie. De politieke rechterzijde (de aanhangers van het *ancien regime*, de traditionalisten) bekritiseerde hem, terwijl de linkerzijde (de 'echte' liberalen) hem te conservatief vond.[2] De 'Juli Revolutie', waarin hij aan de macht was gekomen, leverde nog geen stabiliteit op. De jaren dertig werden gekenmerkt door opstanden en geweld. Een voorbeeld hiervan was de poging van de hertogin van Berry in naam van de Bourbons een burgeroorlog te ontketenen in de Vendée.[3]
De andere grote mogendheden zagen de revolutie met lede ogen aan. Met name de conservatieve oostelijke mogendheden (Pruisen, Oostenrijk en Rusland) vreesden een terugkeer naar het revolutionaire en expansieve Frankrijk uit de tijd van de Revolutie en Na-

[2] H.A.C. Collingham, *The July Monarchy, a political history of France* (Londen 1988) 108.
[3] Ibidem, 122, 123.

'De overwinning voor Leuven'. Handgekleurde litho, J. Jelgershuis, H.W. Hoogkamer, 1831.

poleon, dat meer dan een kwart eeuw oorlog had veroorzaakt. Deze landen waren in 1830 niet bij machte militair in te grijpen, maar bleven voortdurend op hun hoede. Door de zwakke positie van Louis-Philippe in Frankrijk en het wantrouwen van de grote mogendheden, had de nieuwe Franse regering nationale en internationale successen nodig. Het conflict in België bood Louis-Philippe de ideale gelegenheid internationaal succes te behalen. Het door een economische crisis geteisterde Frankrijk wilde koste wat kost geen oorlog uitlokken. Om die reden stippelden Louis-Philippe en zijn ministers nieuw beleid uit: de doctrine van de 'non-interventie'. Frankrijk zou alleen in zijn 'achtertuin' interveniëren en zich afzijdig houden van andere conflicten. Frankrijk bemoeide zich dus alleen in de regio's waar het directe belangen had, zoals in buurlanden. De keuze zich in de strijd in België te mengen, paste goed in deze behoudende doctrine.[4]
Niet alleen door deze doctrine besloot Frankrijk in België te interveniëren. Evenals de 'Juli Revolutie' in Frankrijk beschouwden de autocratische grote mogendheden de Belgische Opstand als een liberale revolutie tegen een wettig regime. De Europese staten associeerden het opstandige België en het revolutionaire Frankrijk met elkaar. Als de opstand in de Nederlanden mislukte en daarmee een legitieme vorst won van 'liberale' opstandelingen zou de (internationale) positie van Louis-Philippe verder verzwakken.
Het waren niet alleen de Franse doctrine en de revolutie die aan de basis lagen voor de keuze om te interveniëren in België. De zogenaamde vestingkwestie speelde ook een belangrijke rol. Na de Napoleontische

[4] J.S. Fishman, *Diplomacy and revolution, the London conference of 1830 and the Belgian revolt* (Amsterdam 1988) 54.

oorlog bouwden de vier overwinnaars onder leiding van de Britse maarschalk Arthur Wellesley de hertog van Wellington een vestinggordel in het zuiden van België. Deze vestingen moesten eventuele Franse expansie noordwaarts beteugelen. Zoals we zullen zien, probeerde Frankrijk in ruil voor steun de Belgen te dwingen (een deel van) deze vestingen te ontmantelen. Tenslotte had Frankrijk baat bij een deling van de Nederlanden. De Nederlanden waren in 1815 gecreëerd om een buffer te vormen tegen eventuele Franse agressie. Twee afzonderlijke Nederlanden waren beduidend zwakker dan een grote Nederlandse staat. Twee staten versterkten de machtspositie van Frankrijk in deze regio. Hoewel Frankrijk tijdens het conflict nog meer politieke doelen (zie hieronder) probeerde te behalen, waren deze vier redenen de belangrijkste om de Belgen militair te steunen.

Frankrijk hield rekening met de andere belangrijke Europese actoren. De vijf grote mogendheden probeerden via diplomatie een compromis voor het Nederlands-Belgische conflict te vinden. Dit gebeurde tijdens de Conferentie van Londen, waar de Britse politicus Henri John Temple burggraaf Palmerston en zijn Franse collega Charles Maurice de Talleyrand-Périgord hoofdrollen vervulden. Deze Conferentie toonde aan dat de Franse steun aan België voor het grootste gedeelte geboren was uit eigenbelang. De ervaren Talleyrand probeerde telkens het onderste uit de kan te halen, zonder het conflict te laten escaleren. Hij stelde zich daarbij vaak pragmatisch en zelfs opportunistisch op. Zo stelde hij in het geheim voor België tussen de omliggende landen te verdelen (Frankrijk aasde namens Talleyrand op Belgisch gebied rondom Givet, dat hen na 1815 door de overwinnaars was afgepakt), dat de andere grote mogendheden natuurlijk nooit hebben geaccepteerd.[5]

De Franse interventie

Het conflict tussen België en Nederland escaleerde omdat koning Willem besloot een leger naar België te sturen om de kwestie met geweld op te lossen. Het doel van Willem was een betere onderhandelingspositie te verkrijgen in Londen. Door middel van het militair verslaan van de Belgen hoopte hij aan te tonen dat een onafhankelijk België geen toekomst had. Op 1 augustus betrad het Nederlandse leger Belgisch grondgebied. Deze strijdmacht, onder leiding van prins Willem van Oranje, bestond uit drie infanteriedivisies, een cavaleriedivisie en een reservedivisie. De Belgen konden daartegenover twee veldlegers zetten, het zogenaamde Maasleger en Scheldeleger, respectievelijk 17.000 en 15.000 man groot. Op papier was het een gelijke strijd, maar in de praktijk bleek dat de Belgen zich niet goed hadden voorbereid. Dit kwam tot uiting toen de enthousiaste, maar nauwelijks getrainde soldaten in de eerste dagen van de veldtocht door de Nederlanders overlopen werden. De operationele strategie van het Nederlandse leger was erop gericht het Scheldeleger en het Maasleger van elkaar gescheiden te houden, zodat het deze twee legers afzonderlijk kon vernietigen.[6] Na vier dagen een hopeloze strijd geleverd te hebben besloten de Belgische koning Leopold van Saksen-Coburg en zijn ministers de hulp van de Fransen in te roepen. Als tegenprestatie beloofden de Belgen enkele vestingen aan de Belgisch/Franse grens te ontmantelen en lucratieve handelsverdragen met Frankrijk te sluiten.[7] De Fransen waren enthousiast de Belgen militair te steunen. Daarbij paste het militair steunen van de Belgen in hun 'non-interventie' doctrine. De Franse koning benoemde Gérard tot *commandant en chef* van het Franse interventieleger en vaardigde op 4 augustus een decreet uit, waarin hij aankondigde te interveniëren. Opvallend is dat uit dit decreet blijkt dat de Fransen de interventie wilden doen lijken op een 'vredesmissie' *avant la lettre*: 'le maréchal Gérard commande l'Armée du Nord, qui marche au secours de la Belgique, dont la neutralité et l'indépendance seront maintenues; et la paix de l'Europe, troublée par le roi de Hollande, sera consolidée.'[8]

De vraag of Frankrijk, dat als enige snel en adequaat kon ingrijpen in België, moest interveniëren speelde op de Conferentie van Londen al langere tijd. Er was onder de andere grote mogendheden grote twijfel over de oprechtheid van de Franse intenties. Palmerston, één van de belangrijkste actoren op de Conferentie van Londen, beschouwde deze aankondiging als een agressieve Franse daad, gericht op machtsuitbreiding.[9] Toch bonden de Britten in. Na de bloedige oorlogen van 1789 en 1815 was er behoefte aan rust in Europa. Frankrijk was bij machte het conflict tussen België en Nederland militair te beëindigen en zo het politieke equilibrium in Europa te herstellen. Uiteindelijk kregen de Fransen van de Conferentie het mandaat militair in te grijpen, hoewel dit beperkingen kende: Als Nederland en België een wapenstilstand hadden gesloten, moesten de Franse divisies zo snel

[5] Hans van der Hoeven, *De Belgische beroerte, de Tiendaagse Veldtocht en de scheuring der Nederlanden 1830-1839* (Amsterdam, 1937) 89.

[6] Aantekeningen betreffende den Tiendaagschen Veldtocht (2 t/m 12 augustus 1831) (Breda, 1907) 11-13.

[7] André Martinet, *Leopold 1er et l'intervention française* (Brussel, 1904) 120.

[8] Martinet, *Leopold*, 125.

[9] Fishman, Diplomacy and revolution, 140.

'De overwinning bij Bautersem'. Litho, Adolf Karel Nunnink, Cornelis Kruseman, Gebroeders Koster, 1831-1840.

mogelijk naar eigen grondgebied terugkeren. Daarbij moest het Franse leger zijn operaties uitsluitend aan de linkeroever van de Maas uitvoeren en het gebied rond Venlo mijden, zodat het niet dicht in de buurt van Pruisisch grondgebied kwam.[10]

Gérard vestigde zijn hoofdkwartier in Maubeuge alwaar hij van Soult de 'rules of engagement' kreeg, die waren gebaseerd op het mandaat van de Conferentie. Het Franse leger moest de Nederlanders beletten naar het Zuiden op te rukken. Wanneer het hierin was geslaagd, moest Gérard de Nederlandse generaals overreden naar Nederlands grondgebied terug te trekken, bij weigering mocht het Franse leger geweld toepassen. Om aan goede inlichtingen te komen en de operatie goed uit te voeren, moesten Gérard en zijn staf nauw in contact blijven met de Belgische regering en haar leger.[11]

Het Franse leger was opgebouwd uit vier infanteriedivisies (die ieder ongeveer 9.000 soldaten groot waren), één cavaleriedivisie (2.500 ruiters), één divisie kurassiers en twee brigades cavalerie (2.500 ruiters per brigade). De oorspronkelijke plannen van Soult waren als volgt: De eerste divisie, onder leiding van luitenant-generaal Barrois, moest vanuit Givet naar Namen oprukken, gesteund door de cavaleriedivisie van Dejean. De tweede divisie, geleid door luitenant-generaal Teste, moest van Maubeuge naar Charleroi marcheren. De derde divisie, onder luitenant-generaal Sébastiani moest vanuit Valenciennes naar Mons oprukken, terwijl de vierde divisie, onder luitenant-generaal Hulot, via Lille België moest binnentrekken om zo via Tournai richting Ath op te rukken. Soult bestemde de overige cavalerie, waaronder de kurassiers, als reserve. Zijn militaire doel was om Namen, Charleroi, Mons, Tournai en Ath in te nemen, teneinde die steden als operatiebases (Soult noemde deze steden de *points de concen-*

[10] Ibidem, 141.

[11] Archives de l'armée de terre Vincennes (AAV), E1.1, Soult aan Gérard, 4 août 1831.

tration) te gebruiken.[12] Een saillant detail is dat Frankrijk als politiek doel had de vestingwerken van deze steden te ontmantelen. Het was geen toeval dat Soult aan Gérard de order gaf deze steden in te nemen.
Vanuit deze bases konden de Franse legereenheden verder naar Leuven oprukken. Deze stad werd als operationeel (militair) doel vastgesteld, omdat de Nederlandse strategie onbekend was bij de Franse legerleiding. Leuven ligt centraal in België, zodat het vanuit die stad mogelijk is snel op Nederlandse troepenbewegingen te reageren. Een belangrijk punt dat Soult aan Gérard meegaf was dat het leger de indruk diende te vermijden dat Frankrijk andere belangen had dan het de-escaleren van het conflict. De troepen van Gérard mochten dus onder geen beding Brussel binnentrekken en de Franse driekleur mocht op geen enkel (Belgisch) gebouw gehesen worden.[13]
Op 7 augustus gaf Louis-Philippe aan Soult en Gérard het groene licht Belgisch grondgebied te betreden. Op basis van de schermutselingen bij Winterslag tussen Nederlandse en Belgische troepen, ging Soult ervan uit dat het strijdtoneel zich naar Limburg ging verplaatsen met als inzet Venlo en Maastricht.[14] Hij wist op dat moment niet dat de militaire doelen van Nederland erop gericht waren de twee veldlegers afzonderlijk te vernietigen en uiteindelijk Brussel in te nemen. In Brussel twijfelde Leopold intussen of de Franse hulp daadwerkelijk nodig was, aangezien de publieke opinie *grosso modo* tegen de Franse inbreng was (veel Belgen waren bang dat Frankrijk (delen van) België wilde annexeren). Daarbij had Leopold het (ongefundeerde) idee dat de Nederlandse troepen terugtrokken.[15]
De gouverneur van Henegouwen was in de veronderstelling dat Brussel had besloten van Franse hulp af te zien. Tot grote verbazing van Gérard ontzegde de Belgische gouverneur hem de toegang tot Belgisch grondgebied. Daarbij mocht het Franse leger onder geen beding Mons binnentrekken. Parijs wilde echter de Franse operatie doorgang laten vinden, aangezien een deel van het Nederlandse leger Diest al was binnengetrokken, wat betekende dat deze stijdmacht veel dichterbij Brussel was dan die van de Fransen. Omdat Gérard Mons in ieder geval niet mocht binnengaan wijzigde Soult voor een deel de plannen. Gérard moest met zijn centrum en linkerflank Mons en Charleroi vermijden en via de weg van Binche naar Nivelles noordwaarts doorstoten. De rechterflank van het Franse leger kon dan via Rocroy naar Chimay en Beaumont gaan. Soult benadrukte dat het van groot belang was dat de Franse legereenheden dicht bij elkaar opereerden, zodat Gérard het bij een eventueel treffen met de Nederlanders snel kon concentreren.[16]
Op 8 augustus werd het Maasleger bij Hasselt door Nederlandse troepen verslagen, terwijl ook het Scheldeleger die dag geen successen kon boeken. Zonder medeweten van Leopold besloten Belgische hoogwaardigheidsbeklederd alsnog het Franse leger te hulp te roepen. Gérard handelde snel en binnen zes uur waren de Franse troepen de grens overgetrokken. Op 9 augustus berichtte Gérard Soult over zijn definitieve operatieplan. Gérard voerde de opmars in vier colonnes uit, omdat een belangrijk speerpunt was het leger te concentreren bij Ath, Charleroi, Namen en Mons. Hij gaf Barrois en Dejean de order direct vanuit Givet naar Namen op te marcheren. De vierde divisie en de cavaleriedivisie, die rondom Lille waren gelegerd, werden opgedragen via Tournai naar Ath op te rukken. De derde divisie van Sébastiani in Valenciennes, versterkt met enkele eenheden cavalerie, moest naar Mons (omdat de Belgen officieel toestemming hadden verleend konden de Fransen deze stad nu wél binnentrekken).[17] De Fransen en Belgen hadden het geluk dat het Nederlandse leger een 'rustdag' inlaste na de inname van Tongeren, zodat *l'Armée du Nord* de tijd kreeg naar de brandhaarden op te rukken.
Op 10 augustus veranderde de prins Willem Van Oranje, die de Nederlandse operatie leidde, deels zijn strategie en besloot Leuven in te nemen.[18] Soult drukte Gérard op het hart haast te maken en de snelste en kortste routes te nemen, zodat hij het Franse leger zo snel mogelijk kon concentreren. Door de snelle opmars van het Franse leger kampte Gérard met logistieke problemen. De artillerie kon het tempo van de divisies niet volgen en ook het benodigde materieel, zoals geweerpatronen, was te ver van de voorhoede verwijderd. De Nederlanders waren niet bang voor confrontaties met het Belgische leger, maar zij schrokken er wel voor terug het militair tegen de Fransen op te nemen. Koning Willem weigerde zijn troepen terug te trekken, maar zou niet uit zichzelf tegen de Fransen optreden. Er zat namelijk ook een politiek aspect aan. Hij wist dat zijn positie in Europa onder druk kwam te staan als hij in conflict raakte met Frankrijk.

[12] AAV, E.1.1, Soult aan Gérard, 4 août 1831 en AAV, E.1.5, dispositions, 5 août.

[13] AAV, E.1.1, Soult aan Gérard, 4 août 1831.

[14] AAV, E.1.1, Belliard aan Soult, 6 août 1831.

[15] Martinet, *Leopold*, 170.

[16] AAV, E.1.1, Soult aan Gérard, 8 août 1831.

[17] AAV, E.1.1, Gérard aan Soult, 9 août, 1831.

[18] Aantekeningen, 33-35.

'De overwinning voor Hasselt'. Handekleurde litho, J. Jegershuis, H. Hoogkamer, 1831.

Leopold had op 11 augustus het plan opgevat vanuit Tienen de aanval op het Nederlandse leger in te zetten, om op die manier de druk op Leuven en Brussel weg te nemen. (De Fransen trokken vanuit het westen richting Leuven) Dit leidde tot een confrontatie bij Bautersem die onbeslist eindigde. Ondanks de gevechten bij Bautersem, slaagden de Nederlanders erin Leuven te omsingelen. Soult wist dat de belangrijkste Nederlandse troepenconcentratie zich in Leuven bevond en om die reden gaf hij Gérard de opdracht het grootste deel van zijn troepen bij deze plaats te concentreren, terwijl zijn rechterflank de Maas moest blijven volgen, om zo via Gembloux richting Leuven op te rukken.[19] Aan het einde van de elfde dag bevonden de Franse voorhoedes zich op de lijn Halle, Nivelles, Namen. Hoewel de Franse troepen niet ver meer van Leuven waren, besloot prins Willem het aanvalsplan op Leuven alsnog uit te voeren. Hierbij was haast geboden, omdat hij, voordat de Fransen konden ingrijpen, Leuven bezet wilde hebben. Hij wist dat de Franse voorhoede al in de buurt van Wavre was en zich dus op slechts 20 kilometer van het slagveld bevond.[20]

In de ochtend van 12 augustus vond er een confrontatie tussen de Nederlandse en Belgische troepen bij de IJzerberg nabij Leuven plaats. Later op de middag kwamen er enkele Britse en Franse afgezanten met de witte vlag om te onderhandelen over een staakt-het-

[19] AAV, E.1.1, Soult aan Gérard, 10 août 1831.

[20] Aantekeningen, 33-35.

vuren. Tijdens de onderhandelingen wisten de Nederlanders nog enig terreinwinst te boeken, maar toen Nederlandse legereenheden Leuven waren binnengetrokken kwam de mededeling dat er een wapenstilstand was gesloten. De prins zag in dat de kans op escalatie te groot was, aangezien de Franse voorhoede zich maar op enkele kilometers van het Nederlandse leger bevond.[21] Hiermee kwam er een einde aan de Tiendaagse Veldtocht, maar niet aan de aanwezigheid van de Franse troepen. Na het tekenen van het staakt-het-vuren startten de Britse en Franse afgezanten de onderhandelingen over het terugtrekken van de Franse troepen. Parijs wilde zijn troepen terugtrekken wanneer het Nederlandse leger zich weer op eigen grondgebied bevond. Daarbij zag Talleyrand de aanwezigheid van Franse eenheden op Belgisch grondgebied als een versterking van zijn onderhandelingspositie in Londen. Zo suggereerde hij in een brief aan de zus van Louis-Philippe, dat hij het idee België op te delen, nog niet had opgegeven.[22]

Na het staakt-het-vuren was de eerste taak voor het Franse leger de Nederlandse troepen terug naar hun grondgebied te begeleiden. Om dit doel te bereiken besloot Gérard zijn troepen bij Wavre, Leuven en in de buurt van Brussel te concentreren. Hiertoe bezette hij de IJzerberg om vandaar uit een defensielinie op te bouwen. Hij sprak met de Nederlandse afgezanten af dat hun troepen vanaf 14 augustus Leuven en omgeving verlieten. Op 15 augustus moest de Nederlandse voorhoede in ieder geval Bautersem en St-Joris Winghe gepasseerd zijn. De dagen daarop vervolgde het Nederlandse leger zijn weg naar St. Truiden en Hasselt. De Franse troepen volgden op minder dan een dagmars, zodat zij eventuele contacten tussen het Belgische en Nederlandse leger konden voorkomen.[23]

Soult maakte zich ernstig zorgen over de Nederlandse intenties. De Franse bewindslieden vreesden dat de prins van Oranje zijn troepen naar Limburg stuurde om daar de strijd voort te zetten, eventueel met Pruisische steun vanuit Aken. Soult gaf Gérard derhalve de opdracht spionnen naar de Pruisisch/Nederlandse grens te sturen. Deze spionnen kwamen al snel met het geruststellende nieuws dat Pruisen wel troepen had gelegerd aan de grens, maar deze geen aanstalten maakten het Nederlandse leger te hulp te schieten. Gérard paste zijn operatieplannen aan en stuurde zijn troepen in oostelijke richting, zodat de Franse linkerflank de wegen naar Limburg kon afsnijden.[24] Op die manier werd het voor de Nederlanders onmogelijk in die regio een nieuwe campagne te beginnen. De divisie van Hulot vormde hierbij de linkerflank in de buurt van Hamme-Mille. Barrois kreeg op 15 augustus de opdracht de Nederlanders de pas af te snijden naar Maastricht. Om deze opdracht uit te voeren moest Barrois vanuit Hannut in noordoostelijke richting naar de stad Waremme oprukken.[25]

Intussen gingen de onderhandelingen over het evacueren van de Nederlandse troepen verder. Gérard voerde deze onderhandelingen zelf en dicteerde uiteindelijk aan prins Willem een duidelijk evacuatieplan. Per Nederlandse divisie maakte hij een 'evacuatieroute'. Het Franse leger moest als buffer fungeren tussen de Belgische en de Nederlandse troepen, die op 24 uur afstand van elkaar moesten blijven. Volgens plan passeerden de Nederlandse troepen in het noordoosten van België de grens, derhalve wilde Gérard dat de Belgische troepen zich in het westen van België concentreerden, in de steden Brussel, Leuven, Mechelen en Antwerpen.[26] Leopold had echter weinig vertrouwen in de Nederlandse beloftes zich terug te trekken. Volgens hem vonden er nog steeds schermutselingen plaats. Daarnaast was de organisatie van het Belgische leger ronduit slecht. Door deze twee oorzaken verliepen de Belgische troepenbewegingen richting het westen van België erg traag.

Omdat de Nederlandse veldtocht tot een einde was gekomen, nam de druk op Frankrijk toe zijn troepen weer naar huis te sturen. Pruisen en Rusland waren vanaf het begin al erg achterdochtig geweest jegens de Fransen, maar Parijs moest ook steeds meer rekening houden met de wensen van Londen. Voor Groot-Brittannië was bijvoorbeeld Antwerpen om commerciële redenen een belangrijke stad. Soult wist dit en gaf Gérard de opdracht de regio rond deze stad te vermijden. Daarbij moest Gérard hem zo veel mogelijk informatie verschaffen over de Franse troepenbewegingen, zodat de minister op zijn beurt de Europese bewindslieden kon informeren en geruststellen.

Parijs wisten ook wel dat het door de aanwezigheid van Franse troepen op Belgisch grondgebied een zekere machtspositie hadden verkregen in deze regio. De Franse minister van Buitenlandse Zaken, Horace Sébastiani[27], en Talleyrand hebben al dan niet door

[21] Martinet, *Leopold*, 258.

[22] Louis Hymans, *Lord Palmerston, la France et la Belgique 1831* (Brussel, z.d.) 27.

[23] AAV, E.1.1, Gérard aan Soult, 13 août 1831.

[24] AAV, E.1.1, Soult aan Gérard, 13 août 1831.

[25] AAV, E.1.1, Gérard aan Soult 14 août 1831.

[26] AAV, E.1.5, Tableau de la marche des armées française et hollandaise.

[27] Dit is een andere Sébastiani dan de generaal uit *l'Armée du Nord*.

middel van stille diplomatie zo veel mogelijk uit deze machtspositie geprobeerd te halen. Zo deed Sébastiani na het einde van de Tiendaagse Veldtocht het voorstel een deel van de troepen terug te trekken in ruil voor annexatie van de Belgische steden Philippeville en Marienburg, mits ook de Belgen de vestingen in de vijf steden ontmantelden.[28] Leopold had immers eerder toegezegd een aantal vestingen aan de Franse grens te vernietigen. De afgezanten in Londen hadden hierover nog geen afspraken gemaakt, zodat dit voor de Franse een belangrijk onderhandelingspunt bleef. Sébastiani en Talleyrand wilden eigenlijk nog verder gaan. Zij stelden in het geheim aan de andere Europese diplomaten voor België tussen de drie omliggende grote mogendheden op te delen.[29] Het zag er dus niet naar uit dat de diplomaten in Londen op korte termijn een oplossing konden vinden en vooralsnog bleef (een deel van) *l'Armée du Nord* op Belgisch grondgebied.

De Franse legereenheden begeleidden met succes de Nederlanders naar de grens. Intussen maakte Parijs plannen een deel van de troepen voor onbepaalde tijd in België te stationeren. Zij besloot dat 30.000 militairen in België bleven. Deze garnizoenen lagen op twee verschillende linies. De eerste linie liep van Nivelles naar Namen, de andere liep vanuit Enghien naar het westen. De overige troepen in Frankrijk bleven paraat om opnieuw te kunnen interveniëren.[30] Sébastiani en Talleyrand wilden in eerste instantie de gehele *Armée du Nord* in België houden, maar onder druk van de afgezanten in Londen moesten zij bakzeil halen. Per direct moest Gérard 20.000 soldaten uit België evacueren. Niet alleen in Londen gingen de besprekingen verder. Frankrijk zond in het geheim afgezanten naar Brussel om met Leopold verder te onderhandelen over een langer verblijf van Franse troepen en het ontmantelen van de vestingen.[31] Leopold wenste namelijk tegen de zin van de Conferentie in dat de Franse troepen langer op Belgisch grondgebied bleven. Enerzijds uit vrees voor hernieuwde Nederlandse agressie, anderzijds omdat hij wilde dat *l'Armée du Nord* zijn ongeorganiseerde Belgische leger ging opleiden.

Op 21 augustus had Gérard al zijn militaire doelen bereikt. Op die dag waren namelijk alle legereenheden van het Nederlandse leger in Nederland teruggekeerd. Twee dagen later stelden de vertegenwoordigers in Londen een nieuw protocol op. Hierin deden zij een voorstel een zes weken durende wapenstilstand op te leggen. Dit betekende dat het Franse leger zich in deze periode niet op Belgisch grondgebied mocht begeven. Het plan van Soult en Gérard een strijdmacht in België in twee linies op te stellen kon dus uiteindelijk geen doorgang vinden. Tot ergernis van Groot-Brittannië maakten de Fransen geen haast zich terug te trekken. Het dreigde Frankrijk de oorlog te verklaren als het zich niet op korte termijn terugtrok.[32] Op 24 augustus waren nog grote delen van *l´Armée du Nord* in België. Zo was de divisie van Barrois op deze dag in zijn geheel in Hasselt, de divisie van Teste in Sint-Truiden en Tongeren en de troepen van Sebastiani rondom Tienen. Gérard was twee dagen later in Tienen en schreef daar orders aan de troepen (dat waren de divisies van Sebastiani en Hulot) die volgens het operatieplan van 15 augustus zich moesten terugtrekken naar Frankrijk.[33]

Soult zond die dag een brief naar Gérard, waarin hij de maarschalk de opdracht gaf het terugtrekken van die twee divisies uit te stellen. Zijn spionnen hadden hem ervan op de hoogte gebracht dat het Nederlandse leger zich aan het organiseren was voor een nieuwe expeditie met steun van Pruisische regimenten. Volgens deze zegslieden hadden de Nederlanders als doel geheel Limburg en de Kempen te bezetten.[34] Leopold en zijn minister hebben Gérard herhaaldelijk gevraagd zijn troepen niet terug te trekken, ondanks het nieuwe protocol van Londen. Tijdens deze gesprekken bleef de vestingkwestie een belangrijke inzet. Als het Franse leger op het verzoek van Leopold in ging, wilde Parijs een aantal vestingen enige tijd bezet houden om zo een uitvalsbasis te hebben om eventuele aanvallen van Pruisen en Nederland te weerstaan. Onder druk van de Conferentie bond Frankrijk uiteindelijk in. Op 25 augustus schoven de Fransen het plan twee linies op te stellen definitief van de baan. De voorbereidingen kampementen bij Enghien en Namen op te zetten, werden gestaakt.

Frankrijk en België probeerden afgeslankte plannen te maken om alsnog Franse troepen tijdelijk in België te stationeren. Leopold wenste tussen de 12.000 en 15.000 soldaten.[35] Gérard werkte op zijn beurt deze wensen uit. Hij maakte een plan om 15.000 soldaten in België te stationeren. Hij (lees: Soult) had wel een eis:

[28] Hymans, *Palmerston*, 28 en Fishman, *Diplomacy and revolution*, 145.

[29] Hymans, *Palmerston*, 26-30.

[30] AAV, E.1.1, Soult aan Gérard, 15 août 1831.

[31] Fishman, *Diplomacy and revolution*, 145.

[32] Jules Garsou, *Le général Belliard, premier ministre de France et Belgique* (Parijs, 1936) 242.

[33] AAV, E.1.5, Mouvements opérés par les divers corps de l'Armée du Nord en Belgique du 22 août au 3 septembre.

[34] AAV, E.1.1, Gérard aan Soult, 26 août 1831.

[35] AAV, E.1.1, Gérard aan Soult, 28 août 1831.

Vijf versterkte plaatsen moesten in handen blijven van de Fransen zolang hun militairen in België waren. De Franse en Belgische politici beloofden elkaar de vestingen te ontmantelen zodra de Fransen zich uit België hadden teruggetrokken. De maarschalk liet onder andere de divisie van Barrois, ondersteund met een brigade infanterie en cavalerie in België achter.[36] Op 30 augustus besloot Gérard het terugtrekken van zijn troepen te vertragen, omdat hij wederom berichten ontving dat er drie Pruisische korpsen klaar stonden België binnen te vallen. Gérard gaf in totaal aan 22.000 soldaten de order in België te blijven, aanzienlijk meer dan de 15.000 die Leopold eerder met de maarschalk was overeengekomen.[37]

Op basis van de gemaakte afspraken met Leopold, stuurde Soult op 1 september een brief naar Gérard met nieuwe instructies.[38] De generaals moesten de mobiele troepen die in België bleven, het zogenaamde *Corps d'Observation*, in Fleurus, Seneffe of Casteau opstellen. Gérard moest het gebied tussen Namen en Luik in de gaten houden, omdat de vijand waarschijnlijk in deze regio wilde opereren. De minister zag niets in het voorstel van Gérard het leger bij Fleurus te concentreren, omdat deze plek niet op de operatielijnen naar het potentiële operatietheater tussen Namen en Luik lag. Soult wilde dat Leopold de Belgische troepen ten westen van het overgebleven Franse leger positioneerde, zodat zij die regio voor hun rekening konden nemen. Soult berichtte Gérard dat hij had besloten twee nieuwe divisies in Noord-Frankrijk te formeren omdat hij vreesde dat het Nederlandse leger vroeg of laat het staakt-het-vuren zou schenden.

De plannen van Soult, Gérard en Leopold zijn nooit uitgevoerd, omdat de Conferentie Frankrijk al snel dwong terug te keren naar het eigen grondgebied. De Conferentie achtte de kans op een hernieuwde confrontatie tussen Nederland en België niet groot en wantrouwde de Franse intenties. Frankrijk zwichtte voor de Conferentie en de oorlogsdreiging van Groot-Brittannië. Op 10 september kreeg Gérard van Soult de opdracht tot algehele evacuatie. Deze moest op 30 september voltooid zijn. De officiële reden voor dit Franse besluit was de toezegging van de Conferentie dat Nederland en België voor 1 november een vrede tekenden.[39]

Natuurlijk waren de druk van de Conferentie en de oorlogsdreigingen goede redenen de troepen terug te trekken. Toch bleek Frankrijk op 8 september een belangrijk politiek doel bereikt te hebben. Leopold had die dag namelijk toegezegd de vijf vestingen aan de Belgische/Franse grens, die op dat moment bezet waren door Frankrijk, te ontmantelen.[40] Hoewel de Conferentie moest bepalen wanneer en hoe deze vestingen dienden te worden ontmanteld, had het Franse leger dit doel behaald. Talleyrand zag in dat annexeren van delen van België (Philippeville en Marienburg) of opdelen van dat land tussen de drie omliggende mogendheden niet binnen de mogendheden lag. Op 1 oktober verlieten de laatste troepen Belgisch grondgebied en daarmee kwam deze campagne tot een eind.

Conclusie

L'Armée du Nord stond volledig in dienst van de belangen van Louis-Philippe en zijn regering. Het is ook niet verbazingwekkend dat de politicus Soult de belangrijke beslissingen tijdens de militaire campagne nam. Gérard en zijn leger waren slechts een instrument die de politieke belangen van Frankrijk diende veilig te stellen. De militaire doelen en de beperkingen die aan het Franse leger waren opgelegd zijn goede voorbeelden van het beperkte karakter van het militaire conflict. We hebben goed kunnen zien dat de militaire doelen in dienst stonden van de Franse politiek, evenals het vermijden van een grootschalige oorlog. Een voorbeeld van dit laatste was dat Frankrijk zich onder druk van de Britten in september terugtrok. Soult had daarnaast duidelijke 'rules of engagements' aan Gérard meegegeven. Zo mocht hij slechts onder beperkte voorwaarden geweld aanwenden en verbood de minister hem zich ten oosten van de Maas te begeven. De taak van Gérard bestond slechts uit het overreden van de Nederlanders de wapens neer te leggen en zich terug te trekken.

Hoewel de 'rules of engagements' hard waren en de Fransen geen grootschalige oorlog wilden riskeren, bleek na het mislukken van de Nederlandse veldtocht dat het de Fransen in de eerste plaats ging om het nastreven van hun eigen belangen en niet zozeer die van de Belg. Tijdens de Conferentie kwamen de werkelijke Franse doelen pas echt goed naar voren. Talleyrand probeerde tijdens en na de Tiendaagse Veldtocht zo veel mogelijk uit het conflict te halen. Zo deed hij voorstellen België op te delen of delen van België

[36] Ibidem.

[37] AAV, E.1.1, Gérard aan Soult, 30 août 1831.

[38] AAV, E.1.2, Soult aan Gérard, 1 septembre 1831, Soult aan Gérard, 3 septembre 1831.

[39] AAV, E.1.2, Soult aan Gérard, 10 septembre 1831.

[40] Archief van het Belgische Leger, Louis en Antoinette de Saint Pierre, *Maréchal Soult, Corréspondance politique et familière avec Louis Philippe et la famille royale* (Paris 1959) Daarin: Soult aan de hertog van Orleans, 13 septembre 1831.

(Philippeville en Marienburg) te annexeren. Soult en Louis-Philippe wilde natuurlijk ook zoveel mogelijk uit het conflict halen, maar wisten dat het niet in het Franse belang was het conflict in de Lage Landen te laten escaleren. Parijs nam een gematigde houding aan ten opzichte van het conflict, terwijl Talleyrand als sluwe onderhandelaar in Londen zoveel mogelijk het conflict probeerde uit te buiten ten gunste van Frankrijk.
Na het vertrek van de Nederlandse troepen weigerden de Fransen in eerste instantie hun expeditieleger terug te trekken. Zij ontwikkelden al dan niet in samenwerking met Leopold plannen om voor langere tijd Franse troepen te stationeren. Louis-Philippe en Soult waren echter wel realistisch. Zij wilden geen oorlog riskeren om deze verregaande doelen te verwezenlijken. Na oorlogsdreiging van Groot-Brittannië en de verhoogde druk van de andere grote mogendheden kozen de Fransen eieren voor hun geld en trokken zich terug.
Vergeleken met de Revolutionaire en Napoleontische oorlogen die een kwart eeuw Europa hadden geteisterd, had dit conflict een beperkt karakter. De Europese leiders probeerden het conflict te de-escaleren en wensten geen grootschalige oorlog. Frankrijk, dat geteisterd werd door politieke en economisch instabiliteit, wist maar al te goed dat een oorlog met andere grote mogendheden niet in hun belang was. Ondanks het beperkte karakter van het conflict en de Franse interventie wisten de Fransen wel te bewerkstelligen dat de Belgen de Tiendaagse Veldtocht wonnen en dat een groot aantal vestingen werd ontmanteld. Dit laatste, het redden van de 'liberale' revolutie in België, het aantonen dat de regering van Louis-Philippe een rol op het internationale toneel kan spelen en het imploderen van de verenigde Nederlanden, waren vier belangrijke redenen voor Frankrijk geweest zich intensief met dit conflict te bemoeien. Na de Tiendaagse Veldtocht waren deze belangrijke (politieke) doelen (voorlopig) behaald en kon Frankrijk zodoende met een gerust hart zijn leger uit België terugtrekken.

Een 'vesting-experience' in een historische omgeving. De toekomstplannen van het Nederlands Vestingmuseum in Naarden.

Drs. Corstiaan Prince

Een 'vesting-experience'

Wat voelde een rekruut als hij voor het eerst door de lange, holle gangen van een kazerne liep? Hoe gedroeg een kapitein zich tussen de deftige burgers in een sociëteit? Waren sergeanten werkelijk zulke bullebakken? Een bezoeker van het Nederlands Vestingmuseum zal het allemaal ervaren, als het museum over enkele jaren naar een nieuwe locatie binnen de vesting Naarden is verhuisd.
In de toekomstige huisvesting op het Bastion Oranje zal een 'vesting-experience' tot stand komen die de naam 'Het Garnizoen' heeft gekregen. In een nieuwe presentatie moeten de verschillende facetten van het leven in een garnizoensstad omstreeks 1900 aan bod komen. De nieuwste toepassingen op het gebied van interactieve technologie - zoals geluidsdouches, beamers en chips - zullen worden ingezet om de bezoeker mee te nemen naar het Naarden van begin twintigste eeuw.
Iedere bezoeker kan bij de entree een eigen personage kiezen. Die personages zijn de garnizoenscommandant, een kapitein, een sergeant, een soldaat, een rekruut of een 'moeder' van een militair tehuis. Het garnizoensleven kan zo vanuit het perspectief van een individu worden beleefd. Door de ogen van een tijdgenoot krijgt de bezoeker een zo authentiek mogelijk beeld van het militaire leven in vredestijd. De personages zijn allemaal fictief, maar de verhalen zullen wel zijn gebaseerd op historische bronnen. Aan fictieve karakters kunnen meer verhaallijnen worden opgehangen die kenmerkend zijn voor deze periode.

De historische omgeving

In Naarden ligt de geschiedenis letterlijk op straat. De ravelijnen, wallen en bastions van de vesting zijn prachtig militair-historisch erfgoed. Deze historische omgeving is bij uitstek geschikt om het verleden dichterbij te brengen. Het Nederlands Vestingmuseum wil met de vesting-experience zijn bezoekers de handvaten geven om deze historische omgeving bewuster te beleven. Het bastion Oranje waar de vesting-experience zich zal afspelen, bevat slaapvertrekken, een keuken, munitieruimten, geschutskazematten en diverse andere historische gebouwen. Om dit culturele erfgoed het best tot zijn recht te laten komen, zal de hoeveelheid zichtbare moderne techniek zeer beperkt blijven.

Het Naarder garnizoen

Begin twintigste eeuw lagen gemiddeld tussen de drie- en vierhonderd militairen gelegerd binnen de vesting. Dit betekende ruwweg een soldaat op elke tien inwoners. Het militaire leven in een kleine garnizoensstad als Naarden kenmerkte zich door een vredesroutine. De soldaten waren voornamelijk bezig met oefeningen op het paradeterrein, of deden dagelijkse klusjes zoals aardappelen schillen of het schoonmaken van de soldatenkamer (slaapzaal). De dagelijkse gang van zaken maakte verschillende gevoelens los onder de dienstplichtigen: verveling, ergernis, maar ook kameraadschap en losbandigheid. Ondanks een kloof van meer dan honderd jaar wil het Vestingmuseum deze herkenbare emoties op zijn bezoekers overbrengen.
Naarden stond niet bekend als het makkelijkste garnizoen. Veel van de dienstplichtigen kwamen uit de Amsterdamse volksbuurten. De Amsterdammers waren dikwijls een stuk eigenwijzer en rapper van tong dan jongens uit de provincie. De militaire autoriteiten hadden het soms flink te stellen met lastige dienstplichtigen, waarvan het vermoeden bestond dat een deel socialistische sympathieën had.

Luchtopname van het bastion Nieuw-Molen in 1938.
Nederlands Vestingmuseum, Naarden.

Misstanden

'De weg naar het hart van de soldaat gaat door zijn maag', zo luidde een militair dictum. In de vestingbeleving zal veel aandacht worden gegeven aan het eten van de soldaten. Het kazernevoedsel was kwalitatief niet eens zo slecht, maar het gebrek aan variatie ging op den duur tegenstaan. Meestal kregen de hongerige miliciens soep, bruine bonen en aardappelen voorgeschoteld.
In de zomer van 1906 vond in Naarden een broodstaking plaats onder miliciens van de Vesting-Artillerie. De militaire autoriteiten beschouwden de staking als een uiting van anti-militarisme. De militaire leiding deed de klachten het liefst af met: 'zij, die het thuis het minst hebben, reclameren (klagen) in de kazerne het hardst'.
De rekruten en soldaten hadden echter genoeg redenen om te klagen. Vloekende sergeants, drankmisbruik, overvolle slaapvertrekken en gebrekkig voedsel: het waren misstanden die vrijwel iedere milicien in zijn diensttijd wel tegenkwam. Ook deze negatieve aspecten van het kazerneleven zal de bezoeker ervaren als deze de rol van rekruut of soldaat kiest.
Behalve het 'lanterfanteren, kankeren en tijddoden' was de diensttijd ook een tijd van wisselende emoties. Menig dienstplichtige was voor het eerst van zijn leven langere tijd van huis. Buiten de begrijpelijke onzekerheid kon dit ook bevrijdend werken. In de kazerne maakte hij nieuwe vrienden en was de sociale controle van thuis verdwenen.

Persoonlijke dienstplicht

In 1898 kwam een einde aan het remplaçantenstelsel. Voorheen konden jongens van goede afkomst onder hun dienstplicht uitkomen door uit eigen zak een plaatsvervanger aan te trekken. Dit waren vaak laag opgeleide jongens, afkomstig uit de lagere maatschappelijke klassen. Door de invoering van de persoonlijke dienstplicht moest iedereen die was ingeloot daadwerkelijk dienen. Voortaan leverden alle klassen een bijdrage aan de landsverdediging. De gegoede burgerij had er nu ook belang bij dat misstanden in de kazerne aangepakt werden. Omdat veel meer jongens uit de middenklasse moesten dienen, hoopte de legerleiding beter bestand te zijn tegen 'vijandige' - socialistische - propaganda. De invoering van de persoonlijke dienstplicht had ook invloed op de sa-

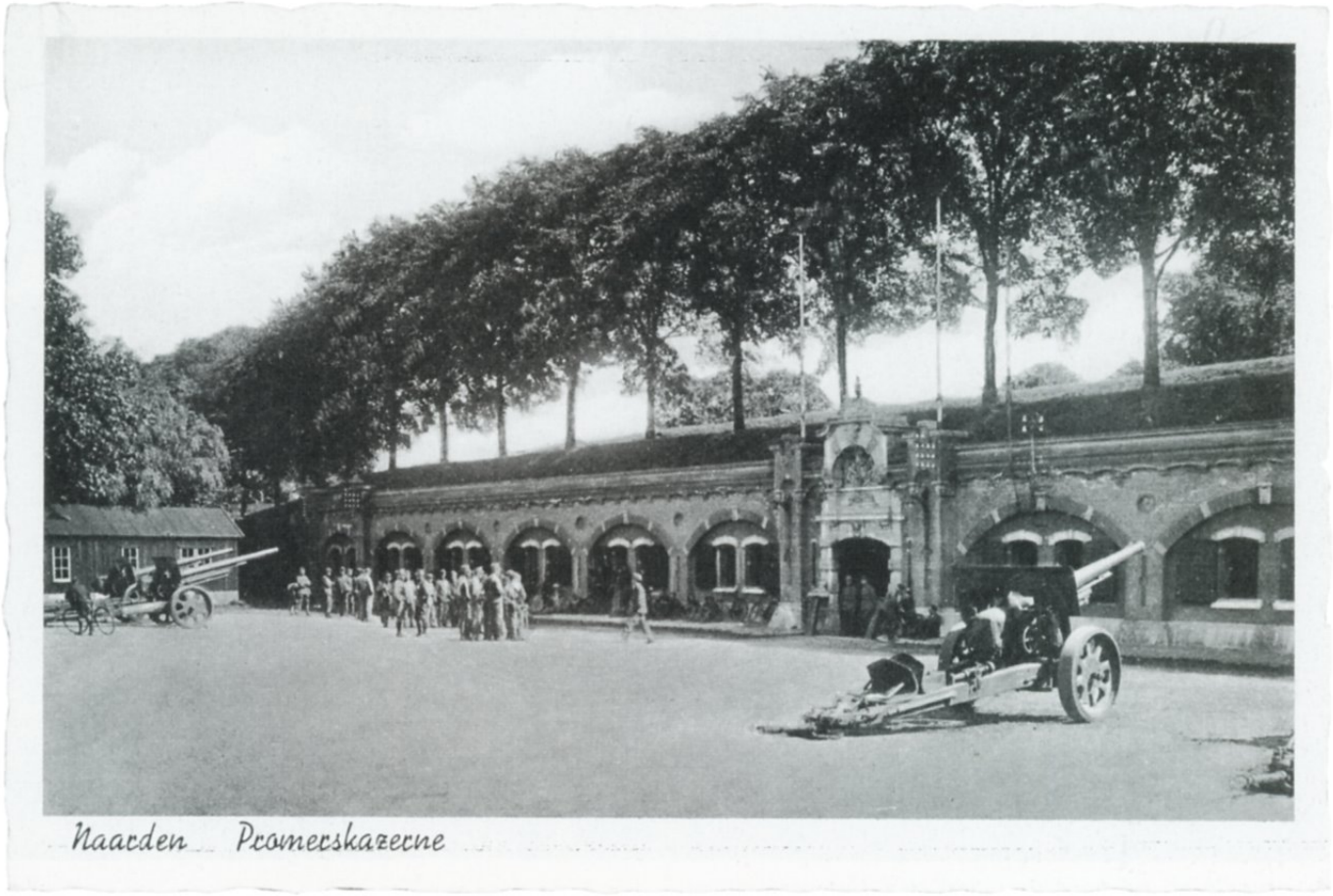

De Promerskazerne in Naarden.
Legermuseum, Delft.

menstelling van een klein garnizoen als Naarden.
Een bijzonder aspect van de dienstplicht was het samenkomen van jonge mensen met diverse achtergronden. Het verzuilde Nederland was in religieus en sociaal-maatschappelijk opzicht verdeeld. Aanhangers van de verschillende protestantse groeperingen en de katholieken onderhielden in het dagelijks leven zo min mogelijk contact met elkaar. Vooral in de grote steden kwamen door het toenemende klassenbewustzijn van arbeiders, tegenstellingen tussen arm en rijk duidelijker naar voren. Tijdens de dienstplicht moesten jongens in een vreemde omgeving opeens maanden optrekken met andersdenkenden. Door de uitwisseling van sociale contacten was het leger onbedoeld een uniek sociaal laboratorium. Deze dimensie van het militaire leven wil de vesting-experience graag op de toekomstige bezoeker overbrengen.

Omgang met burgers

Binnen de vesting Naarden bestond tussen het garnizoen en de burgerij een zekere haat-liefde verhouding. De lokale economie was afhankelijk van het garnizoen, tegelijkertijd was de vesting een keurslijf voor de bevolking. Omdat het een militaire vesting was, leefde de bevolking van Naarden in een isolement. Buiten de vesting bevonden zich de zogenaamde Verboden Kringen: om het schootsveld vrij te houden mochten hier alleen houten huizen worden gebouwd, die ten tijde van oorlogsdreiging konden worden afgebroken.
Rond 1900 stond het leger veel dichter bij de maatschappij dan tegenwoordig. Soldaten in uniform hoorden, zeker in een garnizoensstad als Naarden, bij het straatbeeld. In de vesting-experience zal veel aandacht zijn voor de interactie tussen de burgermaatschappij en de militaire wereld.
Af en toe werden militairen ingezet als ordehandhavers. Bij de grote spoorwegstaking van 1903 speelde het garnizoen van Naarden een opmerkelijke rol. In Blaricum moesten militairen uit Naarden anti-militaristen van de *Kolonie van de Internationale Broederschap* beschermen tegen de bevolking van Huizen en Blaricum. De inwoners van deze dorpen waren woedend op de 'kolonisten' die de Gooise Stoomtram wilden stilleggen. In 1899 vonden in Hilversum ernstige rellen plaats nadat het gemeentebestuur de jaarlijkse kermis had verboden. Militairen uit Naarden raakten slaags met de lokale bevolking. Bij de ongeregeldheden kwam een Hilversummer om het leven; negen burgers raakten gewond. In deze periode werden dergelijke oproeren

'Piepers jassen' (aardappelen schillen). Ansichtkaart van Johannes Nuss & Co.
Legermuseum, Delft.

vaker met harde hand neergeslagen. Deze gewelddadige kant van het militaire leven in vredestijd komt ook aan bod in de vesting-experience.

Vrije tijd

Drankmisbruik was een probleem dat zowel de burgerlijke als de militaire autoriteiten wilden bestrijden. Het kroegbezoek was zeer populair onder de soldaten. Binnen de vesting Naarden konden de miliciens kiezen uit een twintigtal kroegen. Jaarlijks schonken deze gezamenlijk maar liefst 45.000 liter sterke drank. Een groot gedeelte daarvan kwam in de glazen van militairen terecht. Hoewel het moeilijk was de soldaten van de sterke drank te houden, werd er wel op landelijk niveau campagne gevoerd tegen de 'drankduivel'. Deze campagne had zelfs in een uithoek als Naarden langzaam maar zeker effect. In de kleine garnizoensstad kregen na 1900 steeds minder cafés een vergunning om gedestilleerde drank te schenken.
In plaats van een kroeg te bezoeken, kon een dienstplichtige ook zijn vrije avond doorbrengen in een militair tehuis. Naarden kende zowel een protestants als een katholiek militair tehuis. Zulke instellingen waren vaak in handen van bezorgde burgers of christelijke oud-officieren. Een huisvader en zijn vrouw - de 'moeder' - boden de dienstplichtigen de warmte van een tweede ouderlijk huis. In de vesting-experience kan de bezoeker als personage de 'moeder' van een militair tehuis kiezen.
In een tehuis was al het keurige vermaak te vinden: degelijke lectuur, verschillende bordspelen, een biljart en een piano. Hier werd geen sterke drank geschonken, maar kreeg de bezoeker gratis een kop warme chocolademelk. Ondanks deze voorzieningen was het maar zelden druk in de militaire tehuizen. Deze instellingen hadden te lijden onder een saai imago. Een voorvechter van deze tehuizen omschreef het beeld dat onder militairen bestond als volgt: 'Menigeen heeft gemeend dat in het Militair Tehuis alleen de kniesooren vergaderen: mannen die het leven van den zuren kant bekijken, die onder het genot (!) van een kop warme chocolademelk wijsgeerige beschouwingen houden over de zonde van hunne kameraden; gruwen van een hartelijken lach; wegloopen voor de minste uiting van vroolijkheid!' [1]

[1] Een oud-onderofficier, *Lief en leed van een vrijwilliger: schetsen uit het militaire leven* (Harderwijk, 1907)

Een slaapvertrek in een bomvrije kazerne.
Nederlands Vestingmuseum, Naarden.

Tegen een suf imago waren zelfs de beste voorzieningen niet opgewassen. Ondanks de beste bedoelingen trokken de tehuizen doorgaans weinig bezoekers. In een militair tehuis was geen sterke drank of jonge meid te bekennen, verlokkingen die menig 20-jarige jongeman moeilijk kon weerstaan. Het gebrek aan godsdienstig ijver onder de dienstplichtigen vonden zedenpredikers zorgwekkend. Zij leverden stevige kritiek op christelijke dienstplichtigen die in het bijzijn van leeftijdsgenoten niet baden tot de Heer. Door angst of onverschilligheid lieten zij zo hun 'ziel aan de duivel verhuren'.

Initiatieven

Vanuit de militaire autoriteiten ontstond wel steeds meer waardering voor de rol van godsdienst in de zedelijke vorming van miliciens. In de jaren negentig van de negentiende eeuw kwam in het *Reglement voor de Krijgstucht* te staan dat 'de godsdienst de bron is van alle geluk, deugd, waren moed en troost' en werd verder voorgeschreven dat 'een ieder zich tot een zedige levenswijze moet bevlijtigen'. De militaire tehuizen werden niet langer gewantrouwd als plaatsen waar religieuze verdeeldheid werd gekweekt. De tehuizen werden nu beschouwd als bolwerken waar een zedelijke levenstijl en vaderlandsliefde gepredikt werden. Ook binnen het officierskorps was sprake van een toenemend religieus bewustzijn. Begin 1900 kwam in Naarden een afdeling van de zojuist opgerichte *Nationale Christen Officieren Vereniging* (NCOV).
De herwaardering van religie werd in belangrijke mate ingegeven door de angst voor het opkomende socialisme. Ook in Naarden speelden officieren een actieve rol in de bestrijding van het 'Rode Gevaar'. In 1899 werd hier een afdeling van de *Militaire Bond voor 'Koningin en Vaderland'* opgericht. Deze bond wilde gezagsgetrouwheid en vaderlandsliefde onder de manschappen stimuleren.
Er waren meer Naardense officieren die zich bewust waren van hun sociale taak. Rond de eeuwwisseling richtten enkele officieren een afdeling op van de landelijke *Volksweerbaarheid*, waar ook burgers lid van konden worden. De *Volksweerbaarheid* gebruikte de Boerenoorlog als voornaamste inspiratiebron. In Zuid-Afrika hielden weerbare burgers dapper stand tegen het machtige Britse Rijk.
De nationalistische opwinding die de strijd van de 'stamverwanten' in Nederland veroorzaakte, ging niet aan Naarden voorbij. In 1900 bracht een groep Kaapse bannelingen tijdens Koninginnedag een bezoek aan de vestingstad. Van het garnizoen en de Naardense bevolking kregen ze een warm onthaal. Met zulke voorbeelden krijgt de bezoeker van de vesting-experience te zien hoe begrippen als religie, nationalisme, verzuiling in het dagelijks leven vorm kregen.

De officier als opvoeder

Binnen het officierskorps was sprake van een toenemend besef dat de oude hiërarchische verhoudingen niet meer voldeden. De dienstplichtigen die zij onder hun hoede kregen, waren mondiger en gemiddeld beter opgeleid dan eerdere lichtingen. Het was niet meer gepast de manschappen met 'straffen, kankeren en intimideren' onder de duim te houden. Een officier moest zijn ondergeschikten duidelijk kunnen maken waarom iets gedaan moest worden. Hij had verder een maatschappelijke taak om vooral de 'minder ontwikkelde zonen des volks' de essentiële vormen van beschaving bij te brengen.
Om deze kwesties op de bezoeker over te brengen, wordt de kapitein in de vesting-experience een idealistische officier die vooruitstrevende ideeën over leiderschap had. Hij moest opboksen tegen collega's die zich hadden neergelegd bij de bestaande toestanden. Officieren met goede bedoelingen hadden weinig kans van slagen in een garnizoensleven dat zich kenmerkte door een jarenlange routine.
De bezoeker die het personage van de kapitein kiest, zal ervaren dat het officierskorps zich een miskende beroepsgroep voelde. Veel officieren namen zelfs het

De kantine in Naarden, 1900. Aquarel van H.M. Krabbé.
Legermuseum, Delft.

woord 'malaise' in de mond als ze spraken over hun eigen beroepsgroep en de algehele toestand van het leger. Er was veel frustratie over de geringe promotiekansen, de lage bezoldiging (salaris) en de eentonigheid van de werkzaamheden. Een officier had dikwijls zijn handen vol aan stapels papierwerk. Hierdoor kon hij minder aandacht besteden aan zijn manschappen dan hij zou willen.

Onderofficieren

Het ideaal van een leger als 'oefenschool van maatschappelijke deugden' was bedacht door vooruitstrevende officieren, maar uiteindelijk waren het de onderofficieren die dagelijks met de rekruten en soldaten omgingen. De sergeant was de schakel tussen het officierskorps en de manschappen.
Onder de onderofficieren was de onvrede nog groter dan bij de officieren. De miliciens waarover zij de leiding hadden, waren een eenvoudig doelwit om hun frustraties op af te reageren. Bij delen van de christelijke burgerij stond de sergeant lange tijd symbool voor alles wat verkeerd was in het leger. Hij was een boeman die met zijn godslasterlijke taal en drankmisbruik een slecht voorbeeld was voor de jeugdige miliciens.
Eind negentiende eeuw gingen de onderofficieren gebukt onder geldgebrek, een slechte rechtspositie, gebrekkige huisvesting, karige pensioenen en een gebrek aan sociaal aanzien. Binnen het Nederlandse leger voelden zij zich te groot voor het servet (de manschappen) en te klein voor het tafellaken (het officierskorps.) De bezoeker die een sergeant als personage kiest zal zijn lijdensweg ervaren.
De onderofficieren gingen zich organiseren om hun maatschappelijke en financiële positie te verbeteren. Van de belangenvereniging *'Ons Belang'* kwam een afdeling in Naarden die een jaar na de oprichting in 1899 al 80 leden telde. Twee sergeant-majoors uit Naarden waren in 1902 de initiatiefnemers voor de oprichting van de *Nationale Christen Onderofficieren Vereeniging* (NCOOV). Net als de zustervereniging voor de officieren (NCOV) wilde deze vereniging de christelijke beginselen binnen het leger en de vloot verspreiden.

Verschillende invalshoeken

Het Nederlands Vestingmuseum wil in de toekomst zijn bezoekers op verhalende wijze met het kazernele-

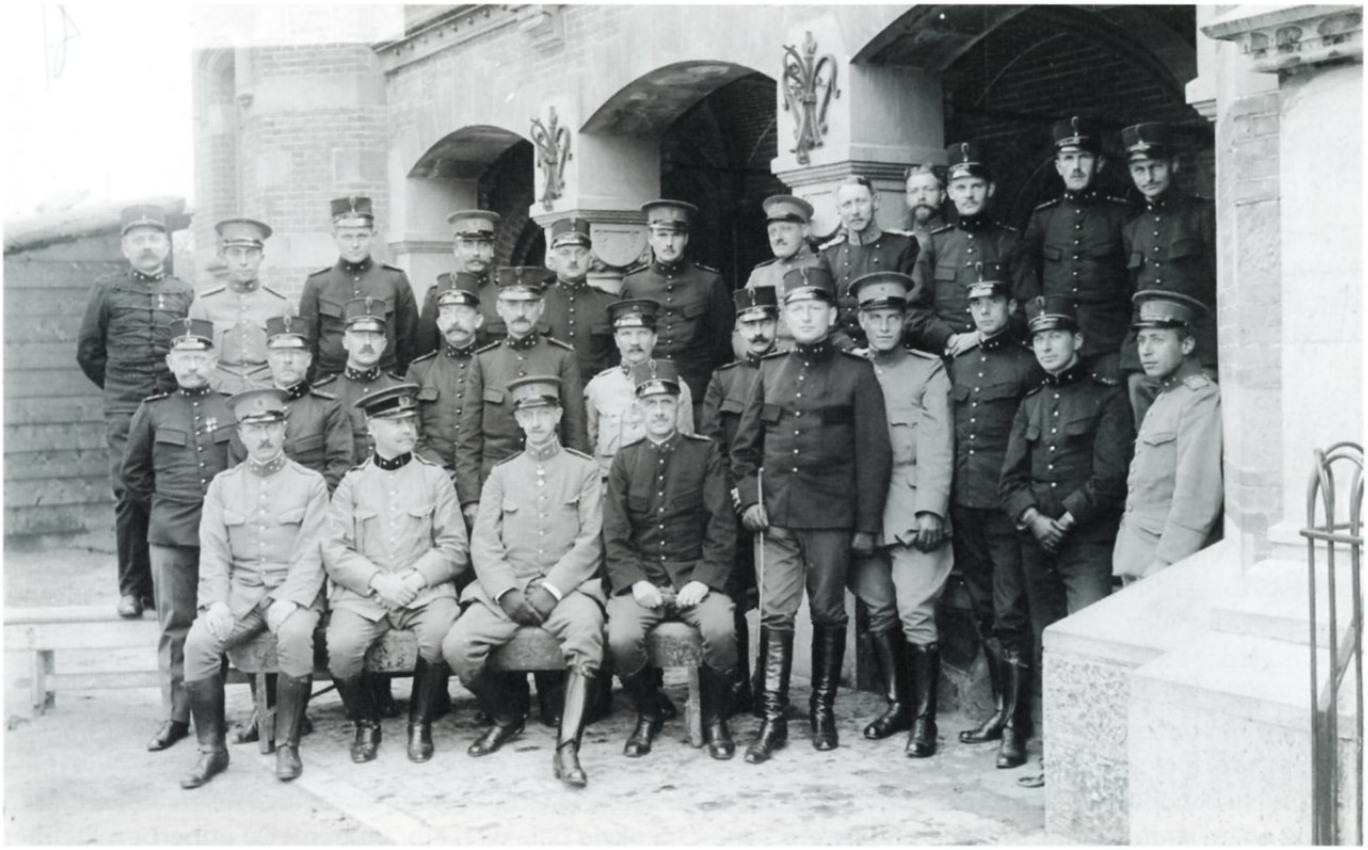

Groepsportret van de Staf te Naarden, 1910.
Legermuseum, Delft.

ven kennis laten maken. Het persoonlijke perspectief geeft de mogelijkheid het verleden vanuit verschillende invalshoeken te bekijken en te beleven. Wie de rol van kapitein kiest zal bijvoorbeeld een heel ander beeld krijgen van de kazerne dan iemand die ziet hoe een rekruut voor het eerst de militaire wereld binnenstapt.
Tegenwoordig zijn het galerieën en luxe restaurants die de vesting Naarden op de kaart zetten, maar ooit klonk binnen de wallen het gehamer van de geweerkamer; exerceerden soldaten voor de Utrechtse Poort of lagen grote hopen stront op straat, afkomstig van de paarden van de vestingboeren. Het Nederlands Vestingmuseum zal de bezoekers van de toekomstige vesting-experience een levensecht beeld geven van het Naarden uit lang vervlogen tijden.

Literatuur

- 'Een oud-milicien', *Kazerneleven: een stem uit de ervaring* (Amsterdam 1890).
- 'Een oud-onderofficier', *Lief en leed van een vrijwilliger: schetsen uit het militaire leven* (Harderwijk 1907).
- Gooilander, *Naarder garnizoen 1860-1940. Militairen, boeren en burgers in een Vestingstad*. http://naarder-garnizoen-burgers.blogspot.com/
- *Kazerne-toestanden : resultaat van de circulaire der A.M.P.V., waarvan de beantwoording door de militaire autoriteiten werd verboden* (Rotterdam 1902).
- Kips, D., 'Een kort overzicht van de geschiedenis van de militaire vesting Naarden', in: *De omroeper*, 6 (1993) nr. 3. 81-94.
- Knevel, P., 'Een dagje Naarden. Over de historische betekenis van een Hollandse vesting', in: *Tussen Vecht en Eem*, 24 (2006) nr.1. 3-9.
- Koornneef, P., Kruijf, T. de, Voskuil, J., *Een brug tussen krijgsmacht en samenleving 1874-1999 : Koninklijke Nederlandse Militaire Bond 'Pro Rege'* (Utrecht 1999).
- Pikkemaat, A.G., *De Vesting Naarden* (Zwolle 1997).
- Schoenmaker, B., *Burgerzin en soldatengeest. De relatie tussen volk, leger en vloot 1832-1914* (Amsterdam 2009).
- Schulten, J.W.M. *De Nederlandse officier en zijn geschiedenis: honderdvijfentwintig jaar KVEO* (Amsterdam 2002).

Het Nederlandse leger en de revolutiedreiging, 1918-1920

drs. Pauline Onderwater

De laatste jaren is er meer aandacht gekomen voor de effecten van de Eerste Wereldoorlog in niet-oorlogvoerende landen. Ook Nederland had te kampen met de gevolgen van de vier jaar durende mobilisatie (1914-1918) die, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Zwitserse, de hele periode volledig was gebleven. De druk op leger en volk werd aan het einde van de oorlog steeds duidelijker, toen Nederland ten prooi leek te vallen aan onrust en revolutie. In dit artikel zal ik de relatie onderzoeken tussen het leger en de revolutiedreiging in die onrustige weken aan het einde van de oorlog en de jaren daarna. Ik zal dit onderwerp benaderen vanuit twee gezichtspunten. Allereerst zal ik de directe relatie behandelen tussen het leger en de revolutiedreiging in oktober en november 1918. Daarna zal ik pogen enig inzicht te geven in een belangrijke discussie die ontstond uit de gebeurtenissen in 1918, namelijk over de structuren van en relaties binnen het Nederlandse leger.

De revolutiedreiging in Nederland

De Eerste Wereldoorlog bracht niet alleen velen doden en gewonden en immense vernielingen, maar bracht ook revolutie. In 1917 was Rusland reeds ten prooi gevallen aan revolutionairen en in de tweede week van november 1918 vond er ook in Duitsland een machtsverschuiving plaats. Het leger had een niet onbelangrijke rol gespeeld bij de revolutie in Duitsland. Vanaf 27 oktober ontstond er onrust bij de Duitse vloot te Kiel, die zich ontwikkelde tot een muiterij en op 4 november leidde tot het overnemen van de schepen door de mariniers en het opzetten van een matrozenraad.[1] Hoewel keizer Wilhelm II nog hoopte met behulp van het leger de orde (en zijn macht) te herstellen, werd al snel duidelijk dat het leger niet bereid was zich in te zetten voor het behoud van de monarchie.[2]

Gelijktijdig met de zich verspreidende revolutie in Duitsland, ontstond er ook onrust in Nederland, met als startpunt de rellen in legerkamp de Harskamp. Eerder in oktober had de opperbevelhebber de verloven ingetrokken vanwege de verwachtte ineenstorting van het Duitse leger en de daaruit voortkomende vrees voor schending van de Nederlandse neutraliteit. Op 25 en 26 oktober 1918 braken rellen uit in de Harskamp, waarbij enorme chaos heerste en de kantine en enkele barakken afbrandden.[3] De opperbevelhebber liet een onderzoek uitvoeren, dat enkele dagen later concludeerde dat de belangrijkste oorzaak voor de rellen gevonden kon worden in mobilisatie-moeheid, tot een hoogtepunt gebracht door het intrekken van de verloven. In de week hierna braken op diverse andere plekken ook rellen uit. Doorgaans lagen de directe oorzaken, net als in de Harskamp, aan het intrekken van de verloven en slecht of onvoldoende voedsel. Op sommige plekken zorgde de overplaatsing van soldaten uit de Harskamp en de daardoor verspreidende verhalen over de rellen aldaar, voor opstootjes. De rellen in de Harskamp had zodoende een katalyserende werking. Hoewel veel van de onrust niet ernstiger was dan eerdere opstootjes die in de mobilisatiejaren hadden plaatsgevonden, zorgde de grote aandacht die de rellen kregen (vooral die in de Harskamp) voor schok en onrust door het hele land.[4] Er heerste angst dat de onrust in het leger het begin van een revolutie zou zijn. De minister van Oorlog, Alting van Geusau, stelde dat hij het volste vertrouwen in de aangewezen officieren had, maar dat de berichten van rellen elders hem aanleiding hadden gegeven een nieuwe, breder opgezette commissie aan te stellen, die zich niet alleen tot de rellen te Harskamp moest beper-

[1] David Stevenson, *1914-1818. The History of the First World War* (Londen 2004) 493-494.

[2] Hew Strachan, *The First World War* (Londen 2003) 318.

[3] Nationaal Archief, 2.13.74 Ministerie van Defensie, Legercommissie, 1910-1941, inv.nr. 87, *Verslag van de commissie tot onderzoek naar de ontevredenheid in het leger* (Den Haag 1919) 7; Ron Blom and Theunis Stelling, *Niet voor God en niet voor het Vaderland. Linkse soldaten, matrozen en hun organisaties tijdens de mobilisatie van '14-'18* (Soesterberg 2004) 211.

[4] Blom en Stelling, *Niet voor god en niet voor vaderland*, 210 en 223.

De eerste groep Friese vrijwilligers van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm. Overgenomen uit: J.C. van der Does, *Als 't moet: november 1918 en de Bijzondere Vrijwillige Landstorm* ('s-Gravenhage 1959) 69.

ken.[5] De angst voor revolutie blijkt ook uit het onderzoek dat de regering instelde naar de oorzaken van de rellen en ontevredenheid instelde: 'Zoo is in het bijzonder nagegaan of de ontevredenheid, waarvan de ongeregeldheden blijk gaven en waaromtrent de Commissie ook van elders vernam, in verband moet worden gebracht met bolsjewisme of andere politieke stroomingen'.[6]

Allereerst was daar de vraag van de betrouwbaarheid van het leger. In het geval van revolutie is het leger het belangrijkste middel om rust en orde te herstellen en de zittende macht te handhaven. Zoals echter al gebleken was in Duitsland, was het leger niet altijd genegen antirevolutionair op te treden. Ook in Nederland werd getwijfeld aan de loyaliteit van de troepen en, aldus Ronald van der Wal, de ongeregeldheden tastten 'het vertrouwen in het leger als steunpilaar van het staatsgezag verder aan.'[7] De veronderstelde onbetrouwbaarheid van het leger en de opstootjes bij diverse legerplaatsen speelden een belangrijke rol in de aannames van socialistisch voorman Pieter Jelles Troelstra over de mogelijkheid om een revolutie te beginnen in Nederland. Volgens hem maakte het gebeurde duidelijk dat Nederland rijp was voor een revolutie. Hij hanteerde daarbij overigens een merkwaardige tweespalt. Enerzijds benadrukte hij meerdere malen dat de regering niet langer kon vertrouwen op het leger, anderzijds stelde hij ook meerdere malen dat er van georganiseerd verzet in het leger geen sprake was. Op 6 november erkende hij in het Kamerdebat zelfs de effectiviteit van de door de regering ingestelde maatregelen om de ontevredenheid in het leger weg te nemen (ontslag van de opperbevelhebber, versoepeling verlof).

Toch bleef Troelstra koers zetten in de richting van een revolutie. Naar aanleiding van de gebeurtenissen in de Harskamp stelde hij dat het leger voor de regering een onbetrouwbaar instrument was geworden. Troelstra bleef gedurende de daaropvolgende week vasthouden aan deze visie, ondanks dat een bespreking met de leiders van de Bond van Dienstplichtigen duidelijk maakte dat er weliswaar ontevredenheid

[5] Nationaal Archief, 2.02.21.01, Handelingen der Staten-Generaal over de jaren 1814-2004, Inv. nr. 492-495 *Verslag der Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal gedurende het zittingsjaar 1918-1919*, 264.

[6] *Verslag van de commissie tot onderzoek naar de ontevredenheid in het leger*, 5.

[7] Ronald van der Wal, *Of geweld zal worden gebruikt! Militaire bijstand bij de handhaving en het herstel van de openbare orde 1840-1920* (Hilversum 2003).

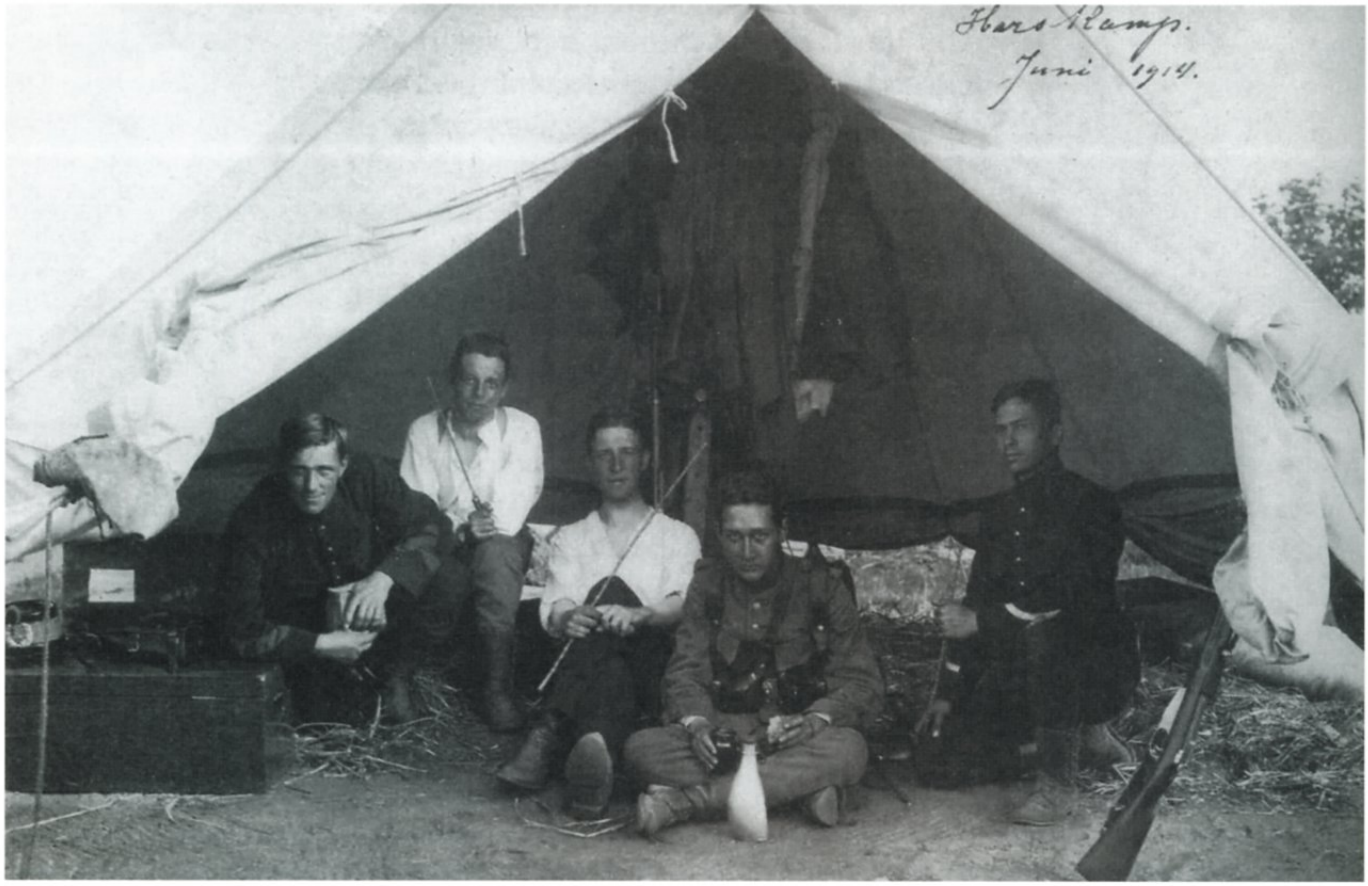

Detachering in de Harskamp 1914. Overgenomen uit: P. Groen, W. Klinkert (red.), *Studeren in Uniform. 175 Koninklijke Militaire Academie 1828-2003* (Den Haag 2003)162.

heerste in het leger, maar dat er geen sprake was van een revolutionaire situatie.[8] De berichten van de muiterij te Kiel op 4 november en de daarop volgende escalerende situatie in Duitsland wakkerden de onrust weer verder aan. Dat er ook onder de zittende macht angst voor revolutie was, blijkt uit het gesprek dat de burgemeester van Rotterdam, A.R. Zimmerman, aanvroeg met twee SDAP-prominenten om een eventuele machtsoverdracht te bespreken.[9] Op 11 november sprak Troelstra in het Rotterdamse Verkooplokaal, waar hij stelde dat er een opperste raad van arbeiders en soldaten zou worden gevormd.
Hij betoogde:

Het gebeurde in de laatste dagen bewijst, dat er een einde is gekomen aan het geduld der Nederlandsche soldaten. Zij kunnen niet langer worden gepest, behandeld als slaven en beesten; zij gevoelen hun eigenwaarde en hebben reeds, terwijl zij nog de wapens dragen, de gehoorzaamheid opgezegd aan de heerschende klasse.[10]

Ook A.C. Butselaar van de Bond van Dienstplichtigen deed hier een duit in het zakje. 'De bourgeoisie zal wel oppassen het leger op te roepen tot haar bescherming. Ons leger zal staan aan de zijde der Arbeidersklasse'.[11]
Troelstra leek er voetstoots vanuit te gaan dat het leger aan de kant van de SDAP zou staan. Op dinsdag 12 november hield hij een urenlange toespraak in de Kamer waarin hij de komst van de revolutie aankondigde: 'Wij hebben (...) tot taak, dit historisch oogenblik voor de politieke verheffing der arbeidersklasse te gebruiken'.[12] Ook stelde hij: 'Deze Regeering kan wel probeeren het leger of een deel van het leger tegen de georganiseerde arbeiders in hun strijd om recht en macht op te sturen; maar zij behoeft niet te denken dat die nieuwe macht door dat leger zal worden ver-

[8] Blom en Stelling, *Niet voor God en niet voor het Vaderland*, 387.

[9] Paul Moeyes, *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam 2005), 336-337.

[10] Geciteerd bij, *als 't moet*, 70, *Het Volk*, 12-11-1918.

[11] Blom en Stelling, *Niet voor god en niet voor vaderland*, 388.

[12] Geciteerd bij, Scheffer, *journaal*, 114.

nield. Dat leger bestaat uit mannen van het werkende volk zelf.'[13] De aanname dat soldaten niet op revolutionaire arbeiders zouden schieten, was, zo stelt Moeyes in *De sterke arm, de zachte hand*, 'in werkelijkheid een emotionele verwachting die Troelstra op geen enkele wijze had trachten te verifiëren.'[14]

Toch leefde dit idee tijdens de revolutiedagen in 1918 niet alleen bij Troelstra. Na diens revolutietoespraak besloot de regering reeds de Vrijwillige Landstorm te mobiliseren. Deze was in 1914 opgericht om niet-dienstplichtigen de mogelijkheid te bieden zich vrijwillig onder de wapenen te begeven. De Vrijwillige Landstorm kwam op de ochtend van 13 november onder de wapenen en werd ingezet bij belangrijke locaties, zoals overheidsgebouwen en de Nederlandse Bank. In Den Haag leverde dat zo'n 400 a 600 Landstormers op, maar sommigen beschouwden dit als onvoldoende, en het idee werd geopperd tot het oprichten van een loyaal legerkorps samengesteld uit betrouwbare dienstplichtigen uit de noordelijke en zuidelijke provincies die met groot verlof waren. Hier zou uiteindelijk de Bijzondere Vrijwillige Landstorm (BVL) uit ontstaan. De negen opgerichte korpsen van de BVL hadden uiteindelijk een sterkte van ongeveer zesduizend man en daarnaast werden er in veel steden en kleinere gemeenten burgerwachten van enkele tientallen mannen opgericht.[15] De anti-revolutionaire beweging had aldus momentum gekregen en er ontstond een ware Oranje-furie.

In de dagen na Troelstra's toespraak in het Parlement distantieerden andere prominente SDAP-leden zich van hem en het werd duidelijk dat noch soldaten noch arbeiders revolutie wilden. Op 14 november leed de SDAP-fractie een duidelijke nederlaag tijdens de debatten in de Tweede Kamer en Troelstra moest toegeven dat hij, toen hij de revolutie had aangekondigd, een vergissing had begaan.[16] De angst voor revolutie was echter niet zo gemakkelijk teniet gedaan. Op 23 november verklaarde voormalig Minister van Oorlog Hendrikus Colijn nog dat de revolutiedreiging nog niet over was en benadrukte hij het belang van de vrijwillige korpsen.[17]

Het leger had uiteindelijk in zekere mate aangetoond dat het wel degelijk betrouwbaar was. Er waren slechts enkele soldatenraden opgericht, die zich echter niet revolutionair hadden getoond. Een soldatencommissie in de Harskamp had op 15 november bijvoorbeeld bekendgemaakt dat het onder geen enkele omstandigheid een oproer zou steunen. Een commandant feliciteerde zijn troepen op 19 november tijdens een parade op het Rotterdamse Woudenstein, die met hun loyale optreden 'de herinnering aan het gebeurde te Harskamp uitgewischt [hadden].'[18] Ook in de Kamer werden lovende woorden gesproken. Hoewel het vertrouwen in het leger als geheel niet optimaal was aan het eind van de oorlog, had het in november 1918 toch aangetoond geen brandhaard van revolutionaire neigingen te zijn. Zodoende leek na het voorbijgaan van de revolutiedreiging de vraag van de betrouwbaarheid van het leger bevestigend beantwoord te zijn. De gebeurtenissen van oktober en november 1918 hadden echter een andere discussie op gang gebracht, namelijk die over de verhouding tussen meerdere en mindere in de krijgsmacht.

De officier een ontaarde vader?

Hoewel de nadruk in de eerste dag van de Kamerdiscussie over de oorzaken van de rellen in eerste instantie meer lag op zaken zoals de kwaliteit van de kantines, voedsel, kledij en soldij, vond er al snel een verschuiving plaats naar kritiek op de manier waarop officieren de soldaten behandelden. De onrust in het leger had belangrijke vragen opgeroepen over de structuur van het Nederlandse leger, dat was gebaseerd op het Pruisische model waarin militaire discipline een belangrijke plaats innam. Nu werd geconcludeerd dat dit had geresulteerd in een ernstige schending van vertrouwen tussen meerderen en ondergeschikten. Om een voorbeeld te geven: SDAP-kamerlid Ter Laan sprak op 5 november over de gewoonte van officieren 'hun soldaten stijf te vloeken'.[19] Volgens hem toonde dit aan dat zij hun ondergeschikten niet voor fatsoenlijke burgers aanzagen. Het commentaar van de Kamerleden maakte duidelijk dat de verbetering van de positie van de lagere klassen in de maatschappij niet langer beperkt kon blijven tot het burgerlijke milieu. Ook in het leger moesten verschillende sociale groepen nader tot elkaar komen. De Harskamp-rellen hadden dit duidelijk gemaakt.

Deze eerste dag verdedigde Alting von Geusau de officieren nog.[20] De volgende dag echter, maakte hij

[13] Geciteerd bij, *Als 't moet. November 1918 en de Bijzonder Vrijwillige Landstorm* (Den Haag 1959) 114.

[14] Paul Moeyes, *De sterke arm, de zachte hand. Het Nederlandse leger en de neutraliteitspolitiek* (Amsterdam 2006), 317.

[15] Moeyes, *Buiten schot*, 340.

[16] Blom and Stelling, *Niet voor God en niet voor het Vaderland*, 29-31.

[17] Van der Wal, *Of geweld zal worden gebruikt!*, 299.

[18] Geciteerde bij: Moeyes, *Buiten schot*, 341.

[19] *Handelingen Staten Generaal*, 251.

[20] Ibidem, 264.

Borstbeeld van Van Everdingen. Overgenomen uit: Groen, Klinkert, *Studeren in Uniform*, 213.

bekend dat hij voornemens was het leger te hervormen en te democratiseren. Hij legde de oorzaak voor de ongeregeldheden in het leger vooral bij de leidinggevenden, die volgens de Minister vasthielden aan ouderwetse ideeën over de relatie tussen meerdere en mindere.[21] Hij gaf aan dat er een nieuwe meer moderne denkwijze was opgekomen, in welke richting het officierskorps zich diende te ontwikkelen. Zijns inziens heersten er misstanden in het leger en dienden nieuwe begrippen hun intrede te doen.[22] Hij bleef echter vaag over wat deze nieuwe begrippen dan inhielden.

De dagen hierna bleef de relatie tussen officieren en dienstplichtigen een terugkerend thema, hoewel de debatten ook meer en meer over een eventuele demobilisatie ging. Op 12 november nog, vlak voor de revolutierede van Troelstra, noemde Alting von Geusau als eerste punten van zijn hervormingsplannen het aanpassen van de opleiding van (onder-)officieren: 'Ik zal trachten aan de officieren meer het gevoel bij te brengen voor sociale, economische en paedagogische vraagstukken en ik ben er van overtuigd, dat de overgroote meerderheid mij daarbij met opgewektheid zal volgen.'[23]

Na de rede van Troelstra gingen de debatten, hoewel nog steeds met de titel interpellaties over het leger, meer over de aangekondigde revolutie. Hierna werd vooral de loftrompet geblazen voor het leger, zoals hierboven reeds is beschreven. Toch was het onderwerp nog niet uitgeput. Op 28 januari 1919 vond er een congres plaats, met Kolonel G.C.A. Fabius, een vooruitstrevende liberaal en pleitbezorger van een *volksleger*, als belangrijkste spreker, dat zich concentreerde op de verhouding tussen meerdere en mindere in het Nederlandse leger. Het vond plaats op instigatie van Alting von Geusau, om de nieuwere begrippen te bespreken die hun intrede dienden te doen in het leger, zoals hij reeds in de Tweede Kamer had gesteld op 6 november. De minister benadrukte bij aanvang van het congres nogmaals het belang van het onderwerp en stelde dat een meerdere in het leger niet alleen diende te bevelen, maar ook als opvoeder moest optreden.

Terwijl zodoende ook dit congres een gevolg was van de plotseling opgekomen interesse in het leger en de verhouding tussen meerdere en mindere in het leger, was Fabius zich er ook van bewust dat het onderwerp 'wel is van deze dagen, maar toch niet nieuw'.[24] Hoewel hij stelde dat het leger van nature een conservatieve organisatie was en dat dat ook goed was, vervolgde hij dat leger en vloot ook voor vernieuwing vatbaar behoorden te zijn, want 'de miliciens van thans komen anders tegenover ons te staan dan die van 30 jaar geleden.'[25] Hij stelde dat de voorschriften in het leger goed waren. Bij uitvoering van de geschriften ging het echter mis, aldus Fabius, en veel van de officieren kenden de manschappen niet en hadden dus ook hun vertrouwen niet. Zij moesten hen met warmte tegemoet treden. Verder benadrukte hij dat bij het opleggen van straffen eerlijkheid zeer belangrijk was, want ook mannen 'uit het lage volk' voelden zich gegriefd als hen onrecht aan werd gedaan. Ten slotte

[21] Ibidem, 266

[22] Ibidem, 266-267.

[23] Ibidem, 12 november, 335.

[24] 'Legerorganisatie', *NRC*, 29 januari 1919.

[25] 'De verhouding tussen meerderen en minderen in het leger', *Het Volk*, 29 januari 1919, 5 en 6.

maakte Fabius nog een opmerking over de positie van het leger in de samenleving, want het volk had geen vertrouwen meer in de Nederlandse krijgsmacht, zo stelde hij. De officieren moesten dit geloof in het leger herstellen.[26]

Het congres kreeg nogal wat belangstelling in de pers en ook de Kamer nam er kennis van. Tijdens de bespreking van de begroting van 1919, hoewel ook nu overschaduwd door andere discussies over bijvoorbeeld ontwapening of de creatie van een volksleger, kwam de discussie weer ter tafel. Er werd gevraagd wat nu eigenlijk de concrete hervormingsplannen waren van Alting von Geusau en waarom er nog niks was gebeurd. Er werd ook aandacht gegeven aan wat er mis was met de opleiding van de officieren. Zo leverde R.R.L de Muralt van de Libarale Unie commentaar op het feit dat 'het sociale vraagstuk' niet werd besproken met de aanstaande officieren en dat er geen opvoedkunde werd onderwezen.

Ook in militaire kringen was er veel kritiek op de KMA. Kapitein W.G. de Bas, een oude bekende in de discussie over de rol van de officier ten opzichte van zijn ondergeschikten, oordeelde dat het op dwang gebaseerde, gevangenisachtige karakter op de KMA moest plaatsmaken voor vrijheid om levenservaring en mensenkennis op te doen.[27] Zelfs de cadetten gaven kritiek dat hen geen maatschappelijke opvattingen, pedagogiek en psychologie bijgebracht werd. Zodoende kregen zij geen inzicht in het denken van de manschappen over wie zij het commando moesten voeren.[28] Volgens de minister van Oorlog gaven velen echter een onjuiste voorstelling van de situatie. Hij zei het weliswaar te betreuren dat enkele officieren tijdens de oorlog te kort hadden geschoten, maar dat het onjuist was vanwege enkelen het hele officierskorps te veroordelen.[29] Weer bleef hij vaag over de veranderingen die hij wilde doorvoeren in de opleiding van officieren. Het leek er dus op dat de ferme woorden die de Minister in november 1918 had gesproken, slechts een resultaat waren geweest van de revolutiedreiging die inmiddels was bekoeld.

Het uitgebreide rapport van de tweede Harskamp-commissie, dat uiteindelijk in mei 1919 uitgebracht werd, leverde eveneens commentaar op de verhoudingen in het leger. De leidinggevenden stonden doorgaans te ver af van de troepen en de commissie wilde weliswaar het woord 'kastegeest' niet gebruiken maar stelde wel dat er 'in dien geest iets is, dat daarin niet hoorde te zijn en vooral in den tegenwoordigen tijd aanstoot moet geven.'[30] Zij behandelden de soldaten vaak met minachting en vergaten dat de machtsverhouding die in het leger bestond, uniek was in de samenleving. Ook werd er te lichtvaardig gebruik gemaakt van tuchtmiddelen.

De commissie stelde nog een viertal voorwaarden vast voor de juiste verhouding tussen meerdere en mindere zoals een natuurlijk overwicht van de meerdere, waardoor er geen gebruik gemaakt hoefde te worden van machtsvertoon of het opleggen van zware straffen. Een andere voorwaarde was kennis bij de meerderen van de aard en herkomst van hun ondergeschikten en kennis van sociale toestanden in het algemeen.[31] De commissie brak zo een lans voor een sociologisch aspect in de opleiding van officieren en deed daarmee een duidelijke aanbeveling voor een verandering in de opleiding. Pedagogiek leek zij minder van belang te vinden.[32]

Het bleef echter opvallend stil rond dit rapport. Hoewel de vernieuwingen en verstoorde verhouding tussen meerdere en mindere nog een belangrijke rol hadden gespeeld tijdens de besprekingen van de begroting van 1919 in de Kamer, werd het verslag niet meer behandeld. Ook de kranten besteedden geen aandacht meer aan de publicatie van het rapport. Het was geen 'hot' onderwerp meer. De desinteresse van het Nederlandse volk voor militaire zaken was teruggekeerd en alle discussies over het leger stonden al snel in het teken van bezuiniging en ontwapening.

Militaire pedagogiek

In militaire kringen was het onderwerp echter nog geenszins uitgeput en het congres van Fabius in januari 1919 was de eerste van allerhande congressen en lezingen die rond dit thema centreerden. Toch was de discussie over de verhouding tussen officieren en soldaten niet nieuw. Vanaf de jaren negentig van de negentiende eeuw was er veel aandacht gekomen voor de opvoedende rol die de officier kon en moest spelen in het leven van de soldaten. De Eerste Wereldoorlog was in deze discussie niet zozeer een cesuur, maar bracht haar wel in een stroomversnelling. Zoals Hazelbag stelt in zijn artikel uit 2005 was er vóór 1914 weinig publieke aandacht voor de positie van de of-

[26] 'Legerorganisatie', *NRC*, 29 januari 1919.

[27] Petra Groen and Wim Klinkert, *Studeren in uniform. 175 jaar Koninklijke Militaire Academie 1828-2003* (Den Haag 2003) 217.

[28] Ibidem, 218.

[29] *Handelingen Staten Generaal*, 1630-1631.

[30] *Verslag van de commissie tot onderzoek naar de ontevredenheid in het leger*, 21.

[31] Ibidem, 30-31.

[32] Ibidem, 30.

ficier en de verhouding tussen meerdere en mindere in het leger omdat het 'probleem niet actueel was'.[33] De gebeurtenissen van oktober 1918 hadden de zaak echter op scherp gezet en de interesse in het onderwerp was in korte tijd enorm toegenomen.

Ik zal nu de ideeën van één auteur in deze discussie bespreken, omdat deze een goed beeld geven van de discussie in militaire kringen in haar geheel. In maart hield majoor G.G. van Everdingen, die zijn carrière in de militaire educatie had gemaakt, een lezing die handelde over 'nieuwere begrippen inzake de verhouding van meerderen tot minderen in het leger'. Zijn lezing maakte duidelijk dat het "nieuwe" aspect vooral gezocht moest worden in de lopende emancipatie van de lagere klassen. Evenals al het geval was bij de lezing van Fabius leek ook de lezing van Van Everdingen hiermee te impliceren dat de discussie over de verhouding tussen officieren en soldaten in het Nederlandse leger niet zozeer nieuwe wegen insloeg, maar wel een nieuwe dimensie kreeg door de sociale omwentelingen waarvan de roerigheden in de Harskamp een uitdrukking waren geweest. Ondanks eerdere, meer abstracte discussies over de officier als opvoeder, als vaderfiguur, was het nu echt noodzaak geworden de op tuchtbeginselen gegrondveste, hiërarchische verhoudingen te veranderen. Zoals Van Everdingen stelde, diende voorkomen te worden dat er revolutie ontstond uit de ontevredenheid van de soldaten. De angst voor revolutie die de Harskamp-rellen hadden veroorzaakt, was hier dus nog geen verleden tijd.

Van Everdingen benadrukte hoe belangrijk het was dat de officier zich ervan bewust was dat zijn positie, waarin hij het bevel voerde en zijn ondergeschikte hem diende te gehoorzamen, een unieke positie was met een verhouding die nergens anders voorkwam in de maatschappij: 'dat dit zeer bijzondere hem niet toekomt als mensch, maar alleen en uitsluitend als officier'.[34] Hiermee wees Van Everdingen de kastegeest van sommige officieren af. Hij portretteerde machtsmisbruik als één van de ergste vergrijpen die een officier kon plegen.

Van Everdingen zag een belangrijke taak weggelegd voor de officier in het opvoeden van het volk. Hij sprak van een 'sociale roeping' en stelde dat voorbereiding tot weerbaarheid kon bijdragen aan de verheffing en ontwikkeling van het volk op lichamelijk, geestelijk en zedelijk gebied. Naast het inboezemen van gezag moest de officier ook vertrouwen wekken en bovenal genegenheid winnen van de onderschikten. Dit laatste kon door belangstelling te hebben voor de soldaten en hen als mens te zien.[35] Hiermee sloten Van Everdingens ideeën aan bij sociologische en pedagogische denkbeelden van deze tijd. Hij stelde de officier in bepaalde opzichten gelijk met een voogd of vader, die genegenheid diende te hebben voor zijn kinderen, zelfs als hij ze strafte.[36]

Zoals dit voorbeeld illustreert, zochten officieren al met al vooral in de militaire pedagogiek de oplossing voor de verbroken relatie tussen soldaten en meerderen, die in oktober en november 1918 naar voren was gekomen. Niet alleen was dit het onderwerp van veel lezingen en artikelen, maar ook de minister probeerde de opleiding in deze richting te veranderen. Hoewel de Kamer in februari 1919 haar teleurstelling had uitgesproken over de concreetheid van de hervormingsplannen van de minister, had hij toch reeds enkele veranderingen doorgevoerd. Zo had hij Fabius aangesteld als adviseur en werd vanaf het studiejaar 1919 militaire pedagogiek als vak opgenomen aan de KMA, gegeven door J.H. Fruyt den Hertog. Er kwam daarnaast nadruk op psychologische en sociologische kennis in de opleiding aan de KMA.[37]

De discussie over de verhoudingen binnen het leger sloeg duidelijk een nieuwe weg in met de publicatie van het Plan van Breda in 1921, een plan om de KMA te herinrichten. Weliswaar waren aspecten van de hierboven besproken discussie hierin verweven, maar het was ook een reactie op de wijdverspreide roep om bezuinigingen en het samenvoegen van verschillende officiersopleidingen. Er vond een verschuiving plaats naar reacties op dit plan en hier zal ik de discussie laten rusten.

Conclusie

Het leger en de revolutiedreiging waren op verschillende manieren verweven. Allereerst was het leger de plaats waar de onrusten in oktober 1918 begonnen, maar het was op een belangrijkere manier verbonden met de revolutionaire beroering, omdat de gebeurtenissen in het leger voor Troelstra reden waren om te denken dat Nederland rijp was voor een revolutie. Hoewel Troelstra zich had vergist, er was geen revolutie, doet dit niets af aan de oprechte angst die het land in het begin van november 1918 in zijn greep hield. Het einde van de oorlog leidde dus niet simpelweg

[33] L.J. Hazelbag, ' De invloed van de Harskamp-rellen op de positie van de officier', in: Hans Andriessen, Martin Ros en Perry Pierik (red.), *De grote oorlog. Kroniek 1914-1918 deel 7* (Soesterberg 2005) 227-265, aldaar 237.

[34] G.G. van Everdingen, *Nieuwere begrippen in zake de verhouding van meerderen tot minderen in het leger* (Breda 1919) 12-13.

[35] Ibidem, 14-15.

[36] Ibidem, 28-29.

[37] Groen en Klinkert, *Studeren in uniform*, 218-219.

tot opluchting en vermindering van de lasten van het volk, maar het riep ook belangrijke vragen op over de betrouwbaarheid en de bruikbaarheid van het leger in toekomstige conflicten. Het probleem van de onbevredigende relatie tussen meerderen en minderen, waarvan de rellen bij de Harskamp een symptoom waren geweest, bleef bestaan, ook na het bekoelen van de revolutiedreiging. Als het leger toegerust moest blijven voor toekomstige dienst, moest dit probleem zo snel mogelijk worden aangepakt. Als het leger als een geheel betrouwbaar moest zijn, was een vertrouwelijke relatie tussen officieren en dienstplichtigen immers essentieel.

Zowel het parlement als militaire experts drongen aan op herziening van de Pruisische verhoudingen binnen het leger. De oplossing voor de verbroken relatie werd voornamelijk gezocht in militaire pedagogiek en dus in een verschuiving van strenge discipline naar een meer vaderlijke benadering van de soldaten. Desondanks verdween het onderwerp snel uit het publieke oog. Slechts twee jaar na het einde van de oorlog waren de economische moeilijkheden van het Interbellum en de hoop voor langdurende vrede die de Volkenbond opriep, voldoende om democratisering in het leger naar de achtergrond te duwen. Bezuiniging en ontwapening waren de nieuwe modewoorden. Het effect van de revolutiedreiging op het leger was bijna vergeten.

DE STICHTING SAMENWERKENDE MILITARIA VERZAMELAARS ORGANISEERT DE VOLGENDE MILITARIABEURZEN:

13 maart
15 mei

aanvang: 09.00 uur - einde beurs 13.00 uur
De vaste locatie voor de beurzen is:
"De nieuwe Sporthal", Graaf Wichman 177, Huizen N.H.

S.M.V. donateurs en hun dames hebben gratis toegang;
militairen in uniform en houders van een veteranenpas half geld;
overige bezoekers € 3,- p.p. kinderen onder 10 jaar onder geleide gratis.

INLICHTINGEN
Joop en Ria de Blij - Overdag: 015 260 21 99 - na 18.00 uur 015 212 18 58
www.stichtingsmv.nl

Vrijwillige luchtafweer, 1938-1940

Drs. Wim H.M de Natris

Inleiding

Een algemeen aanvaard gegeven is dat in de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog door de Nederlandse overheid veel aandacht is besteed aan het opbouwen van een effectieve luchtverdediging. Minder bekend is dat een belangrijk deel van de Nederlandse luchtafweer had moeten bestaan uit luchtafweergeschut dat met particulier geld zou worden aangeschaft. De kanonnen zouden worden bemand door vrijwilligers. Deze zogenaamde 'vrijwillige luchtafweer' moest bedrijven en burgers beschermen tegen luchtaanvallen. Het idee hiervoor was afkomstig van een particuliere vereniging, de Vereeniging voor Nationale Veiligheid. Vanaf eind 1938 ontstonden vooral in de grote steden succesvolle inzamelingsacties. Zakenwereld en vooraanstaande burgers richtten comités op om geld in te zamelen bij bedrijven en burgers. Begin 1939 werd het Vrijwillige Landstorm Korps Luchtafweerdienst opgericht. Op 10 mei 1940 stonden zes afdelingen van de Luchtafweerdienst paraat. Zes andere afdelingen waren in verschillende stadia van oprichting.
In dit artikel wil ik een kort overzicht geven van het globale verloop van de verschillende plaatselijke initiatieven en de totstandkoming van het landstormkorps. Voor de krijgsverrichtingen tijdens de Duitse inval en voor meer informatie over het Vrijwillige Landstorm Korps Luchtafweerdienst verwijs ik naar de literatuur aan het eind van het artikel.

Vereeniging voor Nationale Veiligheid

Vrijwillige luchtafweer was een idee van de Vereeniging voor Nationale Veiligheid. De vereniging werd in 1936 opgericht naast verenigingen zoals Ons Leger, Onze Vloot en Volksweerbaarheid. De Vereeniging voor Nationale Veiligheid deelde het verenigingsblad met Ons Leger.
In tegenstelling tot de andere verenigingen wilde de nieuwe vereniging zich niet beperken tot alleen 'propaganda' voor versterking van de Nederlandse defensie. Ze wilde met aansprekende acties het grote publiek mobiliseren. Daarbij streefde ze naar samenwerking tussen alle politieke gezindten om daarmee de 'schotjesgeest' te overstijgen. Dat was in die tijd de aanduiding voor de verzuilde liberale, katholieke, protestantse en linkse deelbelangen in de Nederlandse politiek. De Vereeniging voor Nationale Veiligheid ontwikkelde zich in korte tijd tot een kleine maar invloedrijke pressiegroep van niet meer dan 300 tot 400 leden, georganiseerd in enkele tientallen autonome, plaatselijke comités. Voorzitter was de katholiek en relatief jonge dertiger, prof. dr. J.E. de Quay, de latere voorzitter van de Nederlandsche Unie. Drijvende kracht was, tot aan zijn dood in december 1938, oud-officier kolonel b.d. H.W.C.E. Mathon.
Aanvankelijk dacht de vereniging aan het aanbieden van een zogenaamd 'defensiegeschenk' aan de staat. Gedacht werd aan een inzamelingsactie voor militair materieel. Dat idee werd losgelaten en begin 1937 kwam men in overleg met Defensie tot de oprichting van een Stichting Luchtverdedigingsfonds. Het fonds betaalde uiteindelijk voor 118 sportvliegers een vooropleiding tot gevechtspiloot. Zij behaalden het zogenaamde vliegbrevet M en vormden een reserve in tweede lijn van de Luchtvaartafdeeling.
Op 13 februari 1938 richtte de vereniging zich in een brief vervolgens tot minister van Defensie Van Dijk met een pleidooi voor een vrijwillige luchtafweer.[1] Alle ingrediënten voor de latere Luchtafweerdienst zijn in dit 'adres' dan al aanwezig. Een vrijwillige luchtafweer zou moeten bestaan uit een over heel Nederland vertakte organisatie van plaatselijke luchtafweereenheden, uitgerust met particulier gefinancierd luchtafweergeschut, bediend door vrijwilligers. De vrijwillige luchtafweer moest een aanvulling zijn op de luchtafweer van het leger. Die was alleen bedoeld voor verdediging van militaire doelen. Bovendien wist de vereniging dat een groot aantal industriëlen binnen de vereniging bereid was voor eigen rekening luchtafweergeschut aan te schaffen voor de beveiliging van hun bedrijf. Waarom deze plaatselijke particuliere belangen niet combineren met het nationale publieke belang, de voorgenomen versterking van de luchtverdediging?

[1] Nationaal Archief, Den Haag, Generale Staf (Algemeen Hoofdkwartier), 1914-1940, nummer toegang 2.13.70, [GG143-609-1938], 13 februari 1938. Afschrift adres en toelichtingen der Vereeniging voor Nationale Veiligheid aan de minister van Defensie.

Reclamewagen met een oproep om geld te storten voor de verdediging van Den Haag, waarschijnlijk tweede helft van september 1939.
Haags Gemeentearchief.

Naar een korps Luchtafweerdienst

Op 1 juli 1938 werden alle relevante legereenheden samengebracht onder het Voorbereidend Commando Luchtverdediging onder bevel van generaal-majoor P.W. Best. In geval van oorlog zou ook de luchtbescherming onder het Commando vallen. De plannen voor een vrijwillige luchtafweer werden serieus genomen, want bij demonstraties van een stuk 2 cm licht luchtafweergeschut van het type Rheinmetall-Borsig op 25, 26 en 27 augustus 1938, respectievelijk in Hembrug, Den Haag en Utrecht, waren industriëlen en andere belangstellenden door de Vereeniging van Nationale Veiligheid uitgenodigd. De belangstelling was groot en de eerste particuliere initiatieven kwamen al in september tot stand. In een memorandum van 16 september over 'zelfverdediging van niet militaire bedrijven' noemde generaal Best de Zaanstreek, Leiden en omstreken en Delft als plaatsen.[2]
De totstandkoming van de Luchtafweerdienst kent drie belangrijke momenten; de Sudetencrisis in de herfst van 1938, de mobilisatie van april 1939 en de Duitse inval in Polen in september 1939.
De Sudetencrisis vond plaats nog voordat het Commando Luchtverdediging per 1 november 1938 officieel werd opgericht. De mobilisatie van grens- en luchtverdediging duurde van 27 september tot en met 5 oktober. Nederland bleek vrijwel weerloos tegen luchtaanvallen. Onmiddellijk na afloop ging het Commando over tot aanschaf van grote hoeveelheden luchtafweergeschut. Daarmee werd de luchtdoelartillerie het snelst groeiende onderdeel van de landmacht. Voor het lichte luchtafweergeschut viel de keuze op 2 cm-kanonnen van het Zwitserse Oerlikon

[2] Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Defensie: Militaire luchtvaart en –verdediging, 1910-1940 (1944), nummer toegang 2.13.85, inventarisnummer 340, nr. 1938/76G [GG1-76G-1938, nr. 76 Geheim], 16 september 1938. Memorandum betreffende de zelfverdediging van niet-militaire bedrijven en dergelijke tegen luchtaanvallen.

Demonstratie door het Vrijwillig Landstormkorps Luchtafweerdienst, afdeling Rotterdam van luchtdoelgeschut 2 cm Oerlikon 2 tl., tijdens de installatie van de afdeling op maandagmiddag 4 maart 1940 op het terrein Vierhavenstraat-Pelgrimsstraat. Het vroegere veilinggebouw deed dienst als locatie voor de opleiding van de vrijwilligers.
Gemeentearchief Rotterdam.

en 4 cm-kanonnen van het Zweedse Bofors, op dat moment de modernste typen op de markt. De aanwinsten werden meteen voor een aanzienlijk deel gereserveerd voor de vrijwillige luchtafweer.[3]
De herbewapening in andere Europese landen werd nauwlettend gevolgd, ook in de Nederlandse dagbladen. Vooral de ontwikkelingen in Groot-Brittannië kregen veel aandacht. Daar bestond en bestaat een Territorial Army, vergelijkbaar met de vooroorlogse Vrijwillige Landstorm en de Nationale Reserve nu. Volgens berichten zou de hele Londense luchtafweer, met luchtafweergeschut, zoeklichten en kabelballons, worden verzorgd door vrijwilligers van de Territorial Army. In het Zwitserse Bazel en Zürich zouden op initiatief van de stedelijke overheden vrijwilligerskorpsen zijn gevormd bestaande uit van militaire dienst vrijgesteld personeel en door de stedelijke overheid bekostigd materieel.
In Nederland werd de constructie als volgt. De afspraken tussen plaatselijke geldschieters en het ministerie van Defensie zouden worden vastgelegd in een contract. De kanonnen van 2 en/of 4 cm en een deel van de munitie werden betaald door particulieren. Na overmaking van het overeengekomen bedrag ontvin-

[3] De Commissie Luchtversperring adviseerde in februari 1938 tot de aanschaf van kabelballons of -vliegers, als alternatief voor luchtafweergeschut en zoeklichten. De Vereeniging voor Nationale Veiligheid moet hierover welhaast informatie hebben gehad, want in haar adres aan de minister enkele dagen later worden kabelballons ook als mogelijkheid genoemd. Door meningsverschillen kwam er voor ballons echter pas in december 1939 en dus te laat geld beschikbaar.
Eind 1937 kwam in de Tweede Kamers terloops een korps Vliegtuigdienst aan de orde. Zie: Verslag Handelingen der Staten Generaal 1937-1938. Bijlagen A, Hoofdstuk VIII Rijksbegrooting voor het dienstjaar 1938, nr. 22 Voorlopig Verslag, dd. 28 oktober 1937, p.14; ibidem, nr. 23 Memorie van Antwoord, dd. 18 november 1937, p.18. Zie ook: www.statengeneraaldigitaal.nl.

Officieren, onderofficieren en manschappen van de afdeling Delft voor een fabrieksgebouw van de Gist- en Spiritusfabriek in Delft.
Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Den Haag.

gen de particulieren geschut en munitie in bruikleen van Defensie, dit naar een voorbeeld in Zweden. Bewaring en gebruik geschiedden onder militair toezicht op kosten van de particulieren. Aanschaf en bezit door particulieren was juridisch niet mogelijk.
Aanschaf van licht luchtdoelgeschut werd ondanks het geringe vuurbereik voldoende effectief geacht. Luchtaanvallen vanaf lage hoogte waren namelijk het gevaarlijkst, want het nauwkeurigst. Bovendien zouden vliegtuigen in Nederland vaak gedwongen worden laag te vliegen door de laaghangende bewolking. Licht geschut was ook nog eens betaalbaar. Drie stukken 2 en 4 cm-geschut kostten respectievelijk ongeveer 45.000 en 185.000 gulden, tegen 300.000 gulden voor drie stukken van 7,5 cm.
Voor het bemannen van het geschut zouden vrijwilligers worden geworven. De op te richten eenheden waren militaire eenheden onder bevel van het leger, zodat de burgervrijwilligers niet zouden worden gezien als 'francs tireurs'. Defensie verzorgde de opleiding, leverde de rest van de munitie en betaalde alle kosten in geval van mobilisatie en oorlog.

De particuliere initiatieven zouden worden gebundeld tot plaatselijke afdelingen van een nieuw korps Luchtafweerdienst, binnen het deel van de Vrijwillige Landstorm dat inzetbaar was in geval van oorlog of oorlogsgevaar. Het nieuwe korps werd het zusterkorps van de Luchtwachtdienst. Oprichting van een korps Ballonversperringsdienst heeft overigens ook tot de mogelijkheden behoord. Kabelballons en zoeklichten kwamen regelmatig ter sprake als vervanging van of aanvulling op het geschut van de vrijwillige luchtafweer.
Op verzoek van geïnteresseerde industriëlen werd in de contracten expliciet opgenomen dat een eenheid van de Luchtafweerdienst was bedoeld voor de verdediging van de overeengekomen objecten en dat die eenheid pas in het uiterste nood kon worden verplaatst. Na enig aandringen van de eerste initiatiefnemers konden deelnemende bedrijven hun bijdrage aan de vrijwillige luchtafweer bij de fiscus opvoeren als een belastingvrije schenking binnen de bedrijfsonkosten.
Vrijwilligers voor de Luchtafweerdienst werden bij

Luitenant-generaal J.H. Carstens als inspecteur der artillerie. Datum onbekend.
NIMH.

voorkeur geworven bij de deelnemende bedrijven en overheidsdiensten. Ze tekenden een verbintenis bij de Vrijwillige Landstorm. Het ging hierbij om buitengewoon dienstplichtigen die nooit in dienst waren geweest en om mannen die wel hadden gediend maar waarvan de reserveplicht was geëindigd. Bijkomend voordeel was dat jonge werknemers die als gewoon dienstplichtigen dreigden te worden opgeroepen hun dienst bij de plaatselijke afdeling van de Luchtafweerdienst zouden kunnen vervullen en dus beschikbaar bleven voor het bedrijf.

Waarom particuliere financiering?

De voordelen voor Defensie waren duidelijk: meer mensen en meer materieel. Bovendien betekende een plaatsgebonden luchtafweer dat de eenheden van het leger flexibeler konden worden ingezet. Desondanks overheerste in de voorlichting aan bedrijven, en later in de berichtgeving in de pers, de bedrijfseconomische argumenten. Vrijwillige luchtafweer werd gepresenteerd als kosteneffectieve aanvulling op luchtbescherming. Een bijdrage aan de vrijwillige luchtafweer werd in navolging van de landelijke propaganda door de Vereeniging voor Nationale Veiligheid ook geafficheerd als een relatief voordelige aanvulling op de snel duurder wordende verzekeringspremies tegen oorlogsschade, het zogenaamde oorlogsmolestrisico. Een bijdrage aan de vrijwillige luchtafweer kon schade namelijk voorkomen, terwijl een verzekering eenmaal geleden schade alleen maar kon vergoeden, los van de vraag of de geleden schade in oorlogstijd wel kon worden hersteld.
Samen met luchtverdediging was economische verdedigingsvoorbereiding één van de speerpunten van de Nederlandse defensie. Beveiliging van bedrijven tegen luchtaanvallen was vanuit dit oogpunt belangrijk. Het Rijkscommissariaat voor de Industrieele Verdedigingsvoorbereiding wees waarschijnlijk alle voor de oorlogseconomie strategische Nederlandse bedrijven op de voordelen van deelname.

Wettelijke regeling

In dit artikel wil ik alleen kort ingaan op de politieke discussie rond de vrijwillige luchtafweer. Een deel van het parlement was van mening dat luchtafweer een rijkstaak was. Particulieren en lagere overheden hadden zich er niet mee te bemoeien. De regering op zijn beurt was tegen een wettelijke regeling, zoals die wel bestond voor de gemeentelijke luchtbescherming. De regering redeneerde als volgt. Omdat bescherming van individuele bedrijven niet direct de landsverdediging diende, werd particulieren en lagere overheden ter compensatie toegestaan om een plaatselijke luchtafweer te organiseren. Later verklaarde minister Van Dijk bovendien dat het rijk niet in staat was om alle niet-militaire objecten te beveiligen. Dat laatste zouden we nu kunnen uitleggen als een bewijs van onvermogen. Beveiliging en verdediging van burgers en bedrijven werd overgelaten aan een combinatie van particulier en plaatselijk initiatief.
Uiteindelijk kwam vrijwillige luchtafweer relatief eenvoudig door het parlement. In juni 1939 leidde de vrijwillige luchtafweer nog tot een motie in de Tweede Kamer. De motie van SDAP-fractievoorzitter J.W. Albarda met een voorstel tot een wettelijke regeling werd met 44 tegen 25 stemmen verworpen.[4]

[4] Voor een volledig overzicht van de discussie zie: W.H.M. de Natris, *Vrijwillige luchtafweer: de Vereeniging voor Nationale Veiligheid en het Vrijwillig Landstormkorps Luchtafweerdienst 1938-1940* (Nijmegen 1989) p. 215- 219.nr. 23 Memorie van Antwoord, dd. 18 november 1937, p.18. Zie ook: www.statengeneraaldigitaal.nl.

Voorpagina van de folder bij de publiekscampagne voor de vrijwillige luchtafweer in Rotterdam, tweede helft van september 1939.
Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam.

Strategische beveiligingsmaatregelen

De eerste concrete aanbiedingen om aan de vrijwillige luchtafweer bij te dragen kwamen eind 1938 van industriëlen uit Delft en de Zaanstreek. Al voor de jaarwisseling van 1939 waren enkele Delftse bedrijven begonnen met het inzamelen van geld en het werven van vrijwilligers. Het Commando Luchtverdediging hield een veelvoud aan besprekingen met directies van bedrijven en kreeg een nog groter aantal verzoeken om informatie. In een overzicht van 14 december 1938 van de contacten met bedrijven tot dan toe staan een dertigtal bedrijven door heel Nederland genoemd.[5]
Op 15 februari, op het moment dat vrijwillige luchtafweer in de Eerste Kamer ter discussie was, werd de Luchtafweerdienst opgericht. Op 1 maart kwam het korps onder bevel van het Commando Luchtverdediging. De commandant van de Luchtwachtdienst majoor A. den Hertog werd per diezelfde datum tevens aangesteld als commandant van de Luchtafweerdienst. Woensdag 29 maart werd in Delft de eerste afdeling voor pers en publiek op het plein voor de Grote Kerk geïnstalleerd.
Op 11 april werd opnieuw overgegaan tot mobilisatie van grens- en luchtverdediging. De Luchtwachtdienst en de kersverse afdeling Delft van de Luchtafweerdienst werden gemobiliseerd. Ook de luchtbescherming werd geactiveerd. Nieuwe afdelingen van de Luchtafweerdienst zouden onmiddellijk bij oprichting worden gemobiliseerd.
Opnieuw volgde er een hausse aan initiatieven. Over Den Haag verschenen krantenberichten dat de gemeente 110.000 gulden beschikbaar wilde stellen voor verdediging van de telefoondienst, het GEB en het gasbedrijf, waarbij tevens de NS werd beschermd, terwijl het staatsbedrijf PTT 18.000 gulden wilde uittrekken voor verdediging van het Centraal Magazijn. In de tweede helft van februari was Dordrecht in het nieuws met een bedrag van 650.000 gulden.
Berichten over Rotterdam meldden begin mei dat het Rotterdamse bedrijfsleven zelfs 2,5 miljoen gulden had toegezegd. Uiteindelijk werd in Rotterdam 'slechts' ruim 1 miljoen besteed aan de aanschaf van geschut en in Dordrecht nog geen ton, maar de toon was gezet. Overigens bleef Rotterdam ook met ruim 1 miljoen gulden uiteindelijk het omvangrijkste initiatief. Het initiatief in Amsterdam was in de eerste helft van 1939 het vaakst in het nieuws. Daar was op 22 maart een comité opgericht dat streefde naar een bedrag van 1 miljoen gulden voor aanschaf van 15 kanonnen van 4 cm. In Amsterdam koos men in eerste instantie voor een besloten inzameling onder het Amsterdamse bedrijfsleven.
Op 26 juli werd de afdeling Zaanstreek als tweede afdeling van de Luchtafweerdienst geïnstalleerd.

Algemene mobilisatie

Eind augustus ging Nederland over tot algemene mobilisatie. Op 1 september viel Duitsland Polen binnen. Twee dagen later verklaarden Frankrijk en Groot-Brittannië de oorlog aan Duitsland. De Tweede Wereldoorlog was begonnen. Dat leidde tot een nieuwe golf van activiteit. Nog op de dag van de Duitse inval stelde B&W van Utrecht de gemeenteraad voor 900.000 gulden vrij te maken. Dezelfde dag hield het Amsterdam-

[5] Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Defensie: Militaire luchtvaart en -verdediging, 1910-1940 (1944), nummer toegang 2.13.85, inventarisnummer 354, nr. 1938/ [AGAG6-Z388-1938, nr. Z388], 14 december 1938. Brief generaal P.W. Best aan de minister van Defensie.

Afgesloten contracten, opgerichte afdelingen en aanwezig geschut: 1939-1940								
Plaats / Bedrijf	*Naam initiatiefcomité*	*Contractdatum*	*Bedrag (guldens)*	*Te leveren geschut (aantal x kaliber)*	*Installatiedatum afdeling*	*Geschut 24/4'40 - aanwezig:*	*Geschut 24/4'40 - in te delen:*	*Geschut 2 tl. no. 1 aanwezig op 10/5'40*
Delft		29 maart 1939	**320.810**	21 x 2 cm	29 maart 1939	11 x 2 tl. no.1	1 x 2 tl. no.1	12
Zaanstreek		25 april 1939	**109.320**	7 x 2 cm	26 juli 1939	5 x 2 tl. no.1	2 x 2 tl. no.1	7
Leeuwarden		[juni/juli] 1939	**[62.190]**	4 x 2 cm	30 januari 1940	2 x 2 tl. no.1	1 x 2 tl. no.1	3
's-Gravenhage	Comité Luchtverdediging Den Haag				5 september 1939			11
		27 juli 1939	**94.260**	6 x 2 cm		9 x 2 tl. no.1		
		[nov.] 1939	**314.200**	20 x 2 cm				
		25 jan. 1940	**375.000**	6 x 4 cm				
Utrecht					5 februari 1940			4
		20 dec. 1939	**139.440**	9 x 2 cm		4 x 2 tl. no.1		
		20 dec. 1939	**478.080**	8 x 3,7 cm				
Rotterdam	Stichting Luchtafweer Rotterdam en Omstreken				4 maart 1940			
		13 febr. 1940	**697.200**	45 x 2 cm		6 x 2 tl. no.1	9 x 2 tl. no.1	15
		13 febr. 1940	**375.000**	6 x 4 cm				
Sprst.fabrn.		2 maart 1940	**124.380**	8 x 2 cm				
Vlissingen		5 maart 1940	**62.190**	4 x 2 cm				
Dordrecht		[half] mrt. 1940	**[94.260]**	6 x 2 cm			2 x 2 tl.	
Hoogovens		[..] april 1940	**62.190**	4 x 2 cm				
Amsterdam	Comité Luchtafweer Amsterdam	[in voorbereiding]	**[±870.000]**	15 x 3,7 cm		4 x 3,7 tl.		
Leiden	Luchtafweer-Commissie Leiden	[in voorbereiding]	**186.570**	12 x 2 cm				
Totaal :			**±4.365.090**	**134 x 2 cm 12 x 4 cm 23 x 3,7 tl.**		**37 x 2 tl. no.1 4 x 3,7 tl.**	**15 x 2 tl. no.1**	

Overzicht van de twaalf initiatieven van de vrijwillige luchtafweer.

se comité een persconferentie om een nieuwe impuls te geven aan zijn actie. Na de voortvarende start was de stand eind augustus blijven steken op zes ton. De Amsterdamse burger werd tot spoed gemaand. Vanaf 6 september verspreidde het Amsterdamse comité een huis-aan-huisfolder.

Ook de al langer bestaande comités in Den Haag en Rotterdam gingen in september over tot omvangrijke publiekscampagnes. In beide steden verscheen een uitgebreide folder. Rotterdam koos met zijn slogan voor daadkracht: 'schuilen maar óók schieten'. In Den Haag bleef het bij een diepe wens: 'Geen bommenwerpers boven Den Haag!'. Voor beide steden maakte producent Profilti een 'propagandafilm'. Wanneer de campagnes precies liepen, is de auteur niet bekend, maar in Den Haag werd de film vanaf ongeveer 14 september twee weken in de bioscoop vertoond. Ook in Leiden startte half september een publiekscampagne.

In Rotterdam stelde B&W aan de gemeenteraad voor om 100.000 bij te dragen. Op 22 september meldde een bericht over Den Haag dat boven op het bedrag van de gemeente dan al rond 250.000 gulden was ingezameld en dat er nog 150.000 nodig was voor het minimumplan.

Op 20 september begonnen de Duitse bombardementen op Warschau. Die maakten in binnen- en buitenland veel indruk. De afdeling Den Haag van de Luchtafweerdienst was al op 5 september geïnstalleerd, van het eerste bedrag van ruim 100.000 gulden van de gemeente. Op vrijdag 29 en zaterdag 30 september 1939, enkele dagen na de capitulatie van Warschau, werd in Den Haag een grootschalige huis-aan-huiscollecte gehouden. Wie doneerde, kreeg een speldje. En natuurlijk kon er op het gironummer worden gestort. Op 16 oktober 1939 had de Haagse burgerij 315.000 gulden bijeengebracht. Genoeg voor nog eens 20 stukken 2 cm-geschut.

Begin 1940 kwamen er naast de drie bestaande afdelingen Delft, Zaanstreek en Den Haag drie nieuwe bij. De afdeling Leeuwarden werd op 30 januari 1940 geïnstalleerd, nota bene de dag van de Friese Elfstedentocht. Utrecht volgde op 5 februari. Laatste was de afdeling Rotterdam op 4 maart.

Duits geschut

Het initiatief in Amsterdam kende een eigen dynamiek. Halverwege oktober 1939 was het benodigde bedrag van één miljoen gulden wel bijeen, maar was de levering van het gewenste geschut aan Nederland gestopt. De 4 tl. Bofors zou door Polen worden geleverd, maar dat was in september door Duitsland bezet. Ter vervanging van de 4 tl. had Defensie al in september of oktober 1939 in Duitsland twintig kanonnen van 3,7 cm van de firma Rheinmetall-Borsig besteld. Die waren bovendien goedkoper. In de tweede helft van december 1939 werd in Utrecht ondertussen een aanvullend contract ondertekend voor acht stukken 3,7 tl.

De levering van de Duitse 3,7 tl. is voorzover de auteur kan overzien in militair-historische kring relatief onbekend. Het geschut zou oorspronkelijk in november worden geleverd, maar ondanks de levering van boter ter waarde van twee miljoen gulden, traineerde Duitsland tot voorjaar 1940 voortdurend de levering van de kanonnen. Eind maart werden uiteindelijk vier stukken geleverd. Te laat voor ondertekening van een contract of oprichting van een afdeling Amsterdam. De trage levering leidde tot schriftelijke vragen aan de

regering. Bezwaren tegen het bestaan van de vrijwillige luchtafweer waren niet meer aan de orde.

Conclusie

De geringe omvang van de Luchtafweerdienst op het moment van de Duitse inval mei 1940 is de voornaamste reden voor zijn onbekendheid. Het Vrijwillig Landstorm Korps Luchtafweerdienst had uit moeten groeien tot een belangrijk onderdeel van de Nederlandse luchtverdediging. Binnen de Vesting Holland verdedigde de Luchtafweerdienst de vier grote steden en enkele andere plaatsen. Ruim een kwart van de uitstaande bestellingen voor lichte kalibers luchtafweergeschut was ervoor bestemd. In Amsterdam en Leiden kwam het niet meer tot ondertekening van een contract. Van de tien initiatieven die wel tot een contract hebben geleid, kwam het tot de oprichting van zes afdelingen. Overigens waren enkele initiatieven al in een voorbereidend stadium gestopt. Het gaat om initiatieven in Gorinchem, Amersfoort en Eindhoven.
Inclusief het Amsterdamse en Leidse initiatief vertegenwoordigde de totale hoeveelheid overeengekomen geschut een waarde van ruim 4,3 miljoen gulden. Op het moment van de Duitse inval beschikten de afdelingen over 46 van de bestelde 134 stukken 2 cm-geschut, bemand door ruim 800 vrijwilligers. Van de overeengekomen 35 stukken van 3,7 en 4 cm waren slechts de vier voor Amsterdam gereserveerde kanonnen aan de Luchtafweerdienst overgedragen.
Ondanks dat de vrijwillige luchtafweer werd overgelaten aan particulier initiatief vertonen de verschillende initiatieven onderlinge overeenkomsten. Constanten zijn de inzet van individuele bedrijven en plaatselijke Kamers van Koophandel en interesse, bemoeienis dan wel deelname door de gemeente. Het initiatief kwam meestal vanuit het bedrijfsleven. Vaak traden burgemeesters op in een bemiddelende dan wel sturende rol. En natuurlijk werd de gemeenteraad dan bij de plannen betrokken. De onderlinge verschillen zitten vooral in de uitvoering. Eventuele betrokkenheid van de gemeente leidde bijvoorbeeld tot een klein dan wel groot aandeel in het initiatief en soms tot een leidende rol bij de onderhandelingen met Defensie. In een aantal grotere steden ontstonden organisatiecomités. Bij de N.V. Nederlandsche Springstoffenfabrieken en de N.V. Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken waren de genoemde bedrijven de enige initiatiefnemer. In Friesland was de provincie de initiatiefnemer.
Wat betreft hoeveelheid geld en geschut kwamen in de vier grote steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht de omvangrijkste initiatieven van de grond. In de luchtverdedigingsplannen voor deze steden was in alle gevallen voorzien in aanschaf van ten minste een aantal stukken 4 tl. of 3,7 tl. Daarvan viel de levering stil voordat er afdelingen mee konden worden uitgerust. Dat had vooral negatieve consequenties voor de afdeling Amsterdam die alleen zou worden uitgerust met deze kanonnen en dus niet op tijd kon worden opgericht. Overigens had Amsterdam ook meer moeite dan de andere grote steden om geld bij elkaar te krijgen.
De afdelingen Delft en Leeuwarden zagen in de meidagen van 1940 het meeste actie. De eerste bevond zich tijdens de Duitse luchtlandingen rond Den Haag in de aanvliegroute naar vliegveld Ypenburg, de tweede vormde na de terugtocht uit Friesland de luchtafweer van de stelling Kornwerderzand op de Afsluitdijk. De afdeling Rotterdam moest vanwege de gevechten uit de stad terugtrekken. In Rotterdam was de afdeling zelfs de enige beschikbare luchtafweereenheid. Zoals bekend, is het Duitse bombardement op de Rotterdamse binnenstad vanaf lage hoogte met grote precisie uitgevoerd - precies het soort aanval waarvoor de vrijwillige luchtafweer in het leven was geroepen.

Bronnen

Nationaal Archief, Den Haag

- Generale Staf (Algemeen Hoofdkwartier), 1914-1940, nummer toegang 2.13.70
- Militaire luchtvaart en –verdediging, 1910-1940 (1944), nummer toegang 2.13.85

- Verslag Handelingen der Staten Generaal 1937-1938. Zie ook: www.statengeneraaldigitaal.nl.

Literatuur

- Bruijn, C.A. de, en A.C. Verschoor, *Gedenkboek voor de Vrijwillige Landstormkorpsen Luchtwachtdienst en Luchtafweerdienst* (Leiden 1949).
- Feitsma, W.A., 'Vrijwillig Landstormkorps Luchtafweerdienst', in: *Armamentaria*, 21 (1986) 56-65.
- Natris, W.H.M. de, 'Een paraplu voor Amsterdam: 1 miljoen voor een Amsterdamse luchtafweer 1940', in: *Jaarboek Amstelodamum* 95 (2003) 142-177.

- Natris, W.H.M. de, Vrijwillige luchtafweer: *De Vereeniging voor Nationale Veiligheid en het Vrijwillig Landstormkorps Luchtafweerdienst 1938-1940* (Nijmegen 1989).
- Klinkert, W., R.U.M.M. Otten, J.F. Plasmans, *75 jaar luchtdoelartillerie 1917-1992* (Den Haag 1992).

Een artikel over de vrijwillige luchtafweer van Leiden verschijnt in 2011 in het *Leids Jaarboekje*.

Internet

- Gedigitaliseerd filmmateriaal zie: www.VPRO.nl/Geschiedenis/.
- Gedigitaliseerde kranten zie: kranten.kb.nl, leiden.courant.nu.
- Korpskalender korps luchtdoelartillerie zie: www.luchtdoelartillerie.nl/index.php?pageID=Korpszaken&SubID=Korpskalender.
- De film Bescherm Uw stad is digitaal beschikbaar op VPRO/Geschiedenis. Zie dossier De Oorlog+ deel 1, film Bescherm Uw stad: http://geschiedenis.vpro.nl/artikelen/42636305/. Shots zijn gebruikt in een aflevering van Andere Tijden. *Zie Andere Tijden Special: Oorlog op komst*: http://geschiedenis.vpro.nl/programmas/2899536/afleveringen/42606211/.

Oproep

De auteur beschikt helaas over weinig informatie van de kleine initiatieven te Dordrecht en Vlissingen en die van de N.V. Nederlandsche Springstoffenfabrieken (voor de twee fabrieken te Muiden en Ouderkerk aan de Amstel) en de N.V. Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken te IJmuiden. Een vermelding dat er in Haarlem een initiatief zou lopen, moet nog worden onderzocht. Alle informatie over de Luchtafweerdienst en deze initiatieven in het bijzonder is welkom via wim@denatris.nl

DE DONDERBUS

Inkoop - Verkoop - Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie
Eerste en Tweede Wereldoorlog, Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres:
Oostzeedijk beneden 213 A, 3061 VW Rotterdam
Geopend vrijdag van 19-21 uur, zaterdag van 11-18 uur
Telefoon: 010-4140267, Telefoon privé: 0186 60 23 38
Website: www.donderbus.com

Boekbespreking

Dominic Lieven
Rusland tegen Napoleon. De strijd om Europa (1807-1814)
Uitgeverij Het Spectrum, Houten, 2009
735 p., geïll., geb.
978-90-4910-250-0
€ 39,99

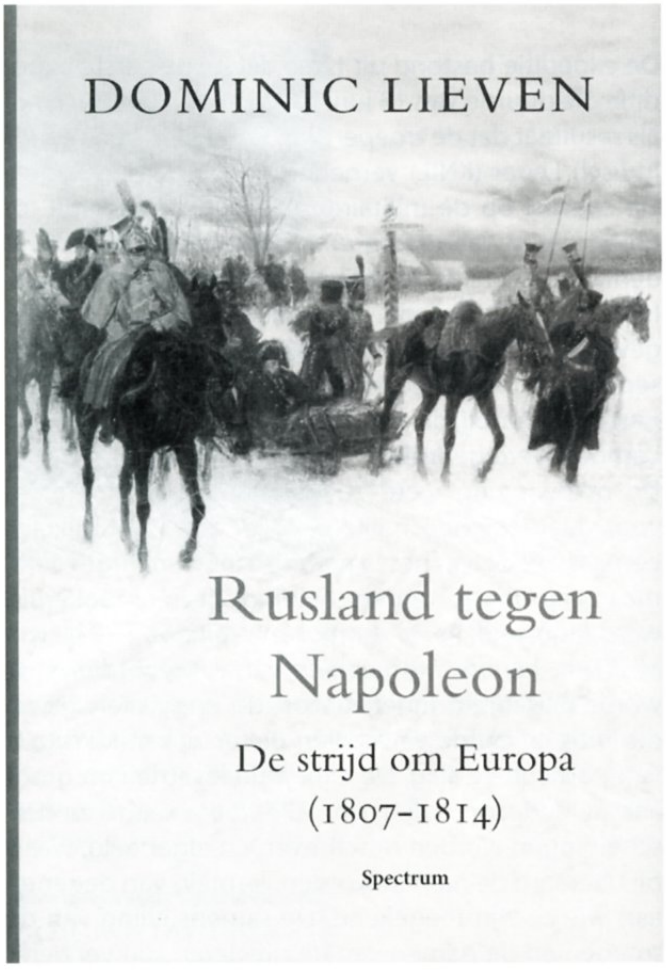

Onderweg naar een congres bezocht ik op Schiphol nog even de boekhandel, op zoek naar iets te lezen voor de vrije uurtjes. Mijn oog viel op Rusland tegen Napoleon (maar dan de oorspronkelijke Engelstalige versie) van Dominic Lieven, die er de Wolfson Prize for History mee heeft gewonnen.
Zoals de geschiedschrijving van de slag bij Waterloo hoofdzakelijk de kant van de hoofdrolspelers belicht, en daardoor de rol van de Nederlanders vaak onderbelicht en onderschat is, zo gaat dat op een veel grotere schaal op voor de bijdrage van het Russische rijk in de strijd tegen Napoleon. Weinig Engelse, Franse of Duitse geschiedschrijvers zijn het (oud) Nederlands machtig en zij hebben dus geen toegang tot Nederlandse bronnen bij de bestudering van de slag bij Waterloo. Hetzelfde gaat op voor het bestuderen van Russische bronnen en het beheersen van (oud) Russisch . Daar komt bij dat vele Sovjet archieven jarenlang gesloten zijn geweest voor buitenlanders.
Dominic Lieven is er op een bewonderenswaardige manier in geslaagd de enorme bijdrage van het Russische tsarenrijk in de strijd tegen Napoleon in dit boek te behandelen. Deze hoogleraar heeft daarvoor wél geput uit vele Russische en andere bronnen en geeft daarmee een unieke kijk op het onderwerp. Dat hij daarnaast nog kans ziet dit op een overzichtelijke en zeer lezenswaardige manier te doen, verdient alle lof. Het boek verveelt geen moment. Lieven ziet kans vele aspecten van de diverse campagnes te behandelen. Van de intriges en diplomatie op het politiek-strategische niveau tot en met levendige beschrijvingen van veldslagen en achterhoedegevechten op het tactische vlak. Legervorming, logistiek, het optreden in wisselende coalities, alle onderwerpen worden aangesneden. Bovendien weet Lieven aannemelijk te maken dat het niet de befaamde Russische winter, maar Russische strategie is die Napoleon uiteindelijk de das om doet. Het boek is op een logische, chronologische wijze opgebouwd. Het begint met de vredesonderhandelingen in 1807. Gaat vervolgens dieper in op de rol van de Tsaar en zijn leger. De relatie met Frankrijk en de oorlogsvoorbereiding komen daarna aan bod. De campagne van 1812 van Napoleon naar Moskou, zijn terugtocht over de Berezina en de aanloop tot de slag bij Leipzig volgen. Het boek eindigt met de inname van Parijs in 1814. Diverse kaarten, een uitgebreid notenapparaat en bibliografie completeren het geheel. Het boek geeft een unieke kijk op een onderbelicht stuk militaire geschiedenis en is voor iedereen met interesse in dit onderwerp en die geen problemen heeft met lezen in het Engels, een aanrader.

Bas Steltenpool

Boekbespreking

J.R. van der Neut
De Lombok-expeditie van 1894, van MWO tot herinneringspenning
Uitgave Vereniging SRO (Studiekring Ridderorden en Onderscheidingen), 2010
220 p., geïll., w.o. in kleur, geb.
ISBN 978-90-9025053-3
€ 39,50 (excl. € 3,50 verzendkosten)
Het boek is te bestellen via KLTZ b.d. O.W. Borgeld van de vereniging , e-mail: secretaris@vereniging-sro.nl

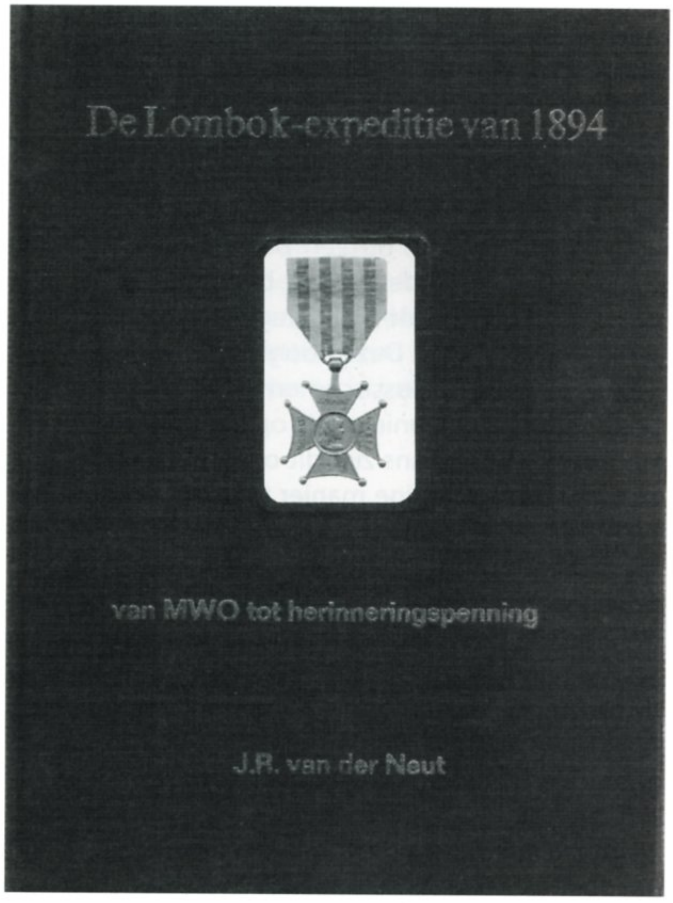

De Lombok-expeditie was, gemeten naar de tijdsduur, een van de bloedigste expedities in onze koloniale geschiedenis. De officiële reden voor de expeditie was om hulp te verlenen aan de Sasaks, die zwaar onderdrukt werden door de heersende Balinese minderheid. Belangrijker echter was dat een halt moest worden toegeroepen aan toenemende expansie van het vorstenhuis van Lombok, dat een bedreiging ging vormen voor het Indische gouvernement.

De expeditie bestond uit twee delen, de eerste expeditie die duurde van 13 juni tot 26 augustus 1894, met als resultaat dat de troepen van Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) vernederend werden verslagen. De overval op de militairen van het KNIL leidde tot grote verontwaardiging en maakte een golf van vaderlandsliefde los in zowel voormalig Nederlands-Indië als in Nederland. De nederlaag moest worden gewroken en een tweede expeditie volgde. Van 2 september tot 24 december 1894 werd orde op zaken gesteld, waarbij de macht van het vorstenhuis van Lombok werd gebroken.
De overwinning werd zo belangrijk bevonden dat voor deelnemende militairen niet zoals gebruikelijk een gesp voor aan het Expeditiekruis werd ingevoerd, maar een aparte onderscheiding, het Lombokkruis, werd ingesteld. In *De Lombok-expeditie van 1894, van MWO tot herinneringspenning* van J.R. van der Neut wordt uitgebreid ingegaan op de ontwikkeling van dit kruis en op de verschillen die er zijn met kruizen van particuliere slag. De expeditie leverde een groot aantal gedecoreerden op. Alle toegekende onderscheidingen worden beschreven en afgebeeld, waarbij uiteraard de namen worden vermeld van degenen aan wie ze zijn toegekend. De samenstelling van de troepen en de namen van de officieren zijn verwerkt in de bijlagen.
Er wordt in het boek ook aandacht besteed aan de monumenten en begraafplaatsen die ter ere en nagedachtenis aan de gesneuvelden werden opgericht, alsmede aan latere herdenkingen. In het laatste hoofdstuk wordt ten slotte ingegaan op de befaamde schatten van Lombok die ruim honderd jaar na de expeditie nog voor de nodige beroering zouden zorgen.

Bert Keers

Literatuursignaleringen

Casper van Bruggen
'Verget ons niet' Het Papoea Vrijwilligers Korps 1961-1963
Uitgeverij Aspekt, Soesterberg, 2011 (verschijnt maart)
316 p., geïll. in kleur, paperback
978-94-6153-004-2
€ 22,95

Orlando Figes
De Krimoorlog of de vernedering van Rusland
Uitgeverij Nieuw Amsterdam, Amsterdam, 2010
656 p., geïll., paperback
ISBN 978-90-4680-894-8
€ 34,95 (gebonden: € 39,95)

Jochai Rosen
Soldiers at Leisure. The Guardroom Scene in Dutch Genre Painting of the Golden Age
Uitgeverij Amsterdam University Press, Amsterdam, 2010
220 p., geïll., w.o. in kleur, geb.
ISBN 978-90-8964-204-2
€ 45,00

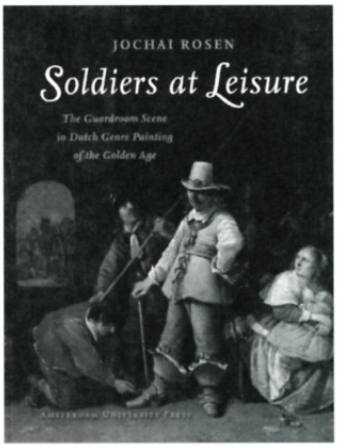

Henk van Willigenburg
Nederlandse oorlogsschepen 1940-1945
Uitgeverij Lanasta, Emmen, 2010
142 p., geïll. in kleur, geb.
ISBN 978-90-8616-058-7
€ 32,95

Mutaties op de ledenlijst

Het bestuur heeft de droeve plicht u mede te delen dat is overleden:
C.H.P. Gillhaus,
Statenlaan 591
5223 LH 's Hertogenbosch

Dat hij moge rusten in vrede.

Nieuwe leden (en hun interessegebieden):
- H. Hoogenstrijd
  Vennecoolstraat 39, 3067 NZ Rotterdam
  (a3, c1, a5, c2, b6, c3, b9,c6,c7,b11,b13, b14)
- B. Kerssier
  Biezenveld 1, 7943 MB Meppel
  (a5, b3, b6, c3, b9, b10, b11, b13, b14, c10)
- E.P. Stekelenburg
  Hobolaan 11, 7577 LJ Oldenzaal
  (a5, b14)
- W. van Westerop
  Peppellaan 6-B, 2251 AN Voorschoten
  (a3, a5, b6, b10, b11, b13, b14, c10)
- S. Wijsenbeek
  Mecklenburglaan 43, 3061 BC Rotterdam
  (a3, c1, e1, bn3, c2, c3, b9, c6, b10, c7, c9, e10)
- E.W. van Wilgenburg
  Weth. Schimmellaan 3, 3771 KW Barneveld
  (b3, b11, b13)

Per 1 januari 2011
hebben hun lidmaatschap beëindigd:
- J.A. Bom
  Storm van 's Gravezandeweg 23
  2224 GB Wassenaar
- A. van den Boogaard
  Langedaal 18, 3317 MC Dordrecht
- J.M. van den Brink
  Bachplein 6, 3603 CK Maarssen
- J.W.H. van Campen
  Weidebloemenweg 73, 9302 AC Roden
- drs. P.I.M. Evers
  Kamperfoeliehof 6, 3852 GE Ermelo
- S. Fluitsma
  Rosendaalsestraat 424, 6824 CT Arnhem
- Dr. A.H. de Groot
  Aert van Neslaan 428, 2341 HP Oegstgeest
- Drs. C. de Haas
  Drakenburgerweg 69, 3741 GL Baarn
- M. van Hattem
  Warmoezenierstraat 8, 3231 BR Brielle
- R.P.F. van Houtum
  Basilica 103, 6661 TV Elst
- J.L. de Graaf
  Oranjestraat 28, 3111 AP Schiedam
- G.J. van Ojen
  Hengelolaan 617, 2544 GB Den Haag
- OTC Operatiën
  Postbus3003, 3800 DA Amersfoort
- Drs. J.H. Reefman
  Ootmarsumsestraat 93, 7602 JW Almelo
- M.M. Saras
  Beatlesstraat 23, 6663 GS Lent
- G.J. Stinissen
  Merellaan 177, 2903 GD Capelle aan den IJssel
- Dr. J.W.P. Valk
  Midden duin en Daalseweg 43
  2061 AS Bloemendaal
- B.M. van der Wal
  Niasstraat 49, 3531 WR Utrecht
- D. van Wijk
  Binnenhaven 1, 6709 PD Wageningen
- J. de Zeeuw
  Brasemstraat 112, 3525 TB Utrecht
- J. van Zijverden
  Murnserdyk 18, 8573 WP Mirns

Lidmaatschap beëindigd door de vereniging
- Mevr. M.A. de Groot
  Hoefloo 5, 1251 EA Laren
- A. Harmanny
  Prinses Margrietstyraat 54, 3554 GG Utrecht
- M.J. van Leeuwen
  Postbus 11724, 2502 AS Den Haag
- N.J.M. van Lith
  Forelvijver 6, 2492 MS Den Haag
- R.J. de Wit
  Master Ekke Blaauwstrjitte 6, 9011 XH Jirnsum

Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester

Afdelingscorrespondenten van de vereniging

Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Militaire geschiedenis te land
Coördinator: drs. J.P.C.M. van Hoof
E info@marsethistoria.nl
- ***a3 Napoleontica, Belgische Opstand:***
drs. M. van der Hoeven, Raaphorst 121, 2352 KJ Leiderdorp, T 071 541 25 01, E mithras@wxs.nl
- ***a5 Meidagen 1940:***
E.H. Brongers, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade, T 045 524 29 62, E e.h.brongers@tele2.nl
- ***b6 Wiel-en rupsvoertuigen:***
M.C. van der Hoog, Surinamestraat 40, 2585 GK, Den Haag, T 070 363 43 91 en J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105XG, Heemstede, T 023 529 13 24.
W. den Dunnen, Residencia la Cigüena, apartamento 70, Paseo de las Cumbres S/N, 21449 Islantilla, Lepe (Huelva), wimdendunnen@gmail.com.

Militaire luchtvaartgeschiedenis
Coördinator: drs. R. de Winter - E rolfenastrid@kpnmail.nl
- ***b14 Luchtvaartafdeeling:*** info@marsethistoria.nl
- ***b11 Luchtvaartgeschiedenis (m.n. Indië):***
dr. P.C. Boer, Hoogaars 15, 4617 GE Bergen op Zoom,
T 0164 23 08 51, E PC.Boer.01@NLDA.NL
- ***b13 Marine Luchtvaartdienst (MLD):***
P.P. Staal, Javastraat 24, 2341 XL Oegstgeest,
T 071 515 66 14, prudentstaal@hotmail.com

Maritieme geschiedenis
- ***b9 Mariniers:***
L.J. de Coninck B.A. B.Ed.,
Hanzeplein 45, 6981 LD Doesburg,
T 0313 47 65 84, E l.deconinck1@chello.nl
- ***b10 Schepen en vaartuigen:***
info@marsethistoria.nl

Marechausseegeschiedenis
Coördinator: mr. W.J. Zaagman, E zano85@zonnet.nl

KNIL en krijgsverrichtingen in voormalige overzeese gebieden
Coördinator: drs. T. Broos - E tbroos@hotmail.com

Krijgsmachtbreed
Coördinator: drs. E.J.J.F. Rossmeisl,
E rossmeisl@planet.nl
- ***c1 Uniformen:*** E info@marsethistoria.nl
- ***c2 Emblemen:*** B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum, T 035 691 35 63 en Ing. R.C. Kuenen, Willem van Gelre-Gulikstraat 62, 6137 HB Sittard, T 046 458 81 74, E robkuenen@hotmail.com
- ***c3 Onderscheidingen:*** H.G. Meijer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray, T 0478 58 29 92, E hennymeijer@home.nl en B.W. Wagenaar, Burgemeester Nieuwenhuisenstraat 43, 1906 CJ Limmen, T 072 505 38 96.
- ***c6 Traditie en ceremonieel:*** info@marsethistoria.nl
- ***c7 Vlaggen, vaandels en standaarden:***
W.L. Plink, Midachten 53, 8162 CK Epe,
T 0578 61 21 38, E wplink@planet.nl
- ***c8 Militaire muziek:***
mr. R.A. Schimmel, Jan Muschlaan 242, 2597 VE Den Haag, T 070 324 65 68, E schimmel242@zonnet.nl
- ***c9 Militaire genealogie:***
drs. J.P.C.M. van Hoof, E info@marsethistoria.nl
- ***c10 Vuurwapens en geschut:***
G.D. Klein Baltink, Vordense Binnenweg 49a, 7231 BB Warnsveld, T 0575 52 91 56, E gdkb@wxs.nl

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

Mars et Historia

Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie

De Nederlandse Vereniging voor Militaire Historie, opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij Koninklijk Besluit van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de geschiedenis, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen, en het ceremonieel van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

Ereleden
M. Botma, drs. B.G.J. Elias, F.J. van Lier †, H. Muller †, drs. J. Nuis,

Lid van Verdienste
T.L.D. Postma

Bestuur
Drs. R. de Winter, voorzitter
Mr. W.J. Zaagman, vice-voorzitter
H.A. Bresser, secretaris
Dr. W.L.M. Adriaansen, penningmeester

Mevr. M. Groen
Drs. A.J. van der Peet
Drs. L.Ph. Sloos

Secretariaat:
Nijverdalseweg 97
7461 TC Rijssen
T 0548 52 23 42
I www.marsethistoria.nl
E info@marsethistoria.nl

Lidmaatschap
De jaarcontributie voor 2011 voor leden die geen machtiging tot inning hebben verstrekt, bedraagt € 32,50 (buitenland € 35,00), over te maken op rekeningnr. (Rabobank Amersfoort) 1478.89.537 t.n.v. Mars et Historia (buitenland BIC is RABONL 2U en de IBAN NL44 RABO 0147 8895 37).
Leden die een machtiging tot inning verstrekken krijgen een korting van € 2,50.

Ledenadministratie
Dr. W.L.M. Adriaansen
Grote Spie 67
4819 CN Breda
T 076 542 53 21

I www.marsethistoria.nl
E info@marsethistoria.nl

Piepers Jansen.
Jos. Nuss & Co.

GEEN BOMMENWERPERS
BOVEN DEN HAAG!
13 batterijen zullen U beveiligen door bijdrage aan:
COMITE „LUCHTVERDEDIGING" DEN HAAG
GIRO 10428
Een ieder gere wat . ter bescherming onzer stad!

